

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vzpomínání na porajmos v české společnosti
Remembering Porajmos in Czech society

Petr Miňovský

Vedoucí práce: PhDr. Petr Koura, Ph.D.
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Dějepis a ZSV

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Vzpomínání na porajmos v české společnosti* potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. července 2021

Zde bych rád poděkoval PhDr. Petru Kourovi, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce, jeho rady a čas, který mi věnoval. Bez jeho obětavé opory bych tuto práci nikdy nevypracoval.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce se zabývá kulturou vzpomínání na porajmos v české porevoluční společnosti. Jejím cílem je zmapovat ji ve třech oblastech v české historiografii, v aktivním (institucionalizovaném) připomínání a ve společenských diskusích. Pozornost je věnována odborné literatuře, pietním akcím, muzeím, vzpomínkovým organizacím a rozsáhle paletě mediálních a politických vyjádření. Práce je vypracována přímou metodou, založenou na interpretaci pramenů, a v menší míře induktivní a deduktivní metodou. Je členěna tematicky, podle jednotlivých zkoumaných oblastí. Na nejnižší úrovni jsou jednotlivé části psány převážně chronologicky progresivní metodou. V některých částech se práce dotýká kontroverzních témat a naráží i na otázku zpochybňování genocidy Romů a Sintů.

KLÍČOVÁ SLOVA

Porajmos, druhý život, kultura vzpomínání, společenské debaty, Památník Lety, Památník Hodonín u Kunštátu

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with the culture of remembering the porajmos in the Czech post-revolutionary society. Its aim is to explore it in three areas in the Czech historiography, active (institutionalized) commemoration and social discussions. Attention is paid to professional literature, reverential events, museums, memorial organizations and a wide range of media and political statements. The work is developed by a direct method, based on the interpretation of sources, and to a lesser extent by inductive and deductive methods. It is divided thematically, according to individual research areas. At the lowest level, the individual parts are written mainly in chronologically progressive method. In some parts, the work touches on controversial topics and also raises the issue of questioning the genocide of Roma and Sinths.

KEYWORDS

Porajmos, second life, culture of remembrance, social debates, Lety monument, Hodonín u Kunštátu monument

Obsah

Úvod	7
Způsob vypracování	8
Prameny	9
Porajmos, romský holokaust, nebo romský holocaust?.....	10
1 Česká historiografie a porajmos	13
1.1 Dílo Ctibora Nečase	13
1.2 Česká cikánská rapsodie	15
1.3 Příspěví Jany Horváthové	16
1.4 Ostatní autoři.....	18
2 Připomínání Porajmos	20
2.1 Muzeum romské kultury v Brně	20
2.2 Výbor pro odškodnění romského holocaustu	24
2.3 Institut Tereziáské iniciativy	25
2.4 Památník Tereziá	26
2.5 Nadační fond obětem holocaustu.....	27
2.6 Hodonín u Kunštátu	28
2.7 Lety u Písku	31
3 Porajmos ve společenský debátách.....	34
3.1 Případ Paul Polansky	34
3.2 Spor o klasifikaci tábora v Letech	44
3.3 Debaty o odstranění letenský vepřína	47
3.4 Mlčení o tábore v Hodoníně u Kunštátu	65
3.5 Nese český stát nějakou míru odpovědnosti za porajmos?.....	66
Závěr.....	68

Seznam použitých pramenů a literatury	70
Odborné publikace.....	70
Metodologická literatura.....	72
Další literatura	73
Diplomové práce.....	73
Státní a mezinárodní zdroje úřední povahy	74
Prameny dostupné online	75
Ostatní prameny.....	88

Úvod

Ve své bakalářské práci se věnuji vzpomínání na porajmos v české společnosti. Svým obsahem se nejedná o oblast příjemnou, neboť se pojí s jedním z nejhorších lidských zločinů – s genocidou. V tomto případě spáchanou na Romech a Sintech v období II. světové války. Toto zaměření jsem si zvolil, protože považuji problematiku genocid za stěžejní téma, ve kterém chci docílit nejhlubší možné úrovně svých znalostí. Nejen proto, abych je využil ve své budoucí pedagogické praxi, ale také je to pro mě osobně způsob, jak se s těmito událostmi vyrovnat. Tento zájem prohloubil i vedoucí mé bakalářské práce, když mi umožnil účastnit se symposia o genocidách, které proběhlo na naší fakultě. A porajmos jsem si zvolil proto, neboť je to událost v posledních letech hojně mediálně exponovaná, a přesto zároveň mnohými opomíjená.

Dosavadní bádání se zaměřovalo primárně na faktografický popis dějin. Vzpomínkové kultuře se částečně věnovali historikové Ctibor Nečas ve své knize *Romové v České republice včera a dnes* a Petr Lhotka například ve své práci *Svaz Cikánů – Romů (1969–1973). Z historie první romské organizace v českých zemích*. V diplomové práci *Tábor Hodonín u Kunštátu v proměnách doby: od kárného pracovního tábora po místo kolektivní paměti* věnoval autor Lukáš Brychta rozsáhlou část druhému životu hodonínského tábora a okrajově téma společenské debaty o porajmos otevřel Ivo Jašek ve své práci *Romský holocaust*.

Na tyto výzkumy bych chtěl navázat. Předmětem mého zájmu je česká kultura vzpomínání na genocidu Romů a Sintů v porevolučním období. A to ve třech oblastech, v české historiografii, v aktivním připomínání porajmos prostřednictvím pietních akcí, památníku, muzeí a institucí obdobného charakteru, a ve společenských debatách.

Cílem mé práce je tyto oblasti zmapovat a odpovědět na otázky, zdali, jak a z jakých úhlů popisovala česká historiografie porajmos. Jakým způsobem si tyto události aktivně připomínáme, jaké instituce existují a jak vznikaly? Lze pozorovat nárůst nebo pokles zájmu o ně? Jak se o problému mluvilo v médiích a jaká se nastolovala témata? Kdo je inicioval?

Jak na ně nahlíželi veřejní aktéři a stát? Odpovídáním na tyto otázky se pokouším shrnout ucelený obraz o tom, jak rezonoval porajmos v české porevoluční společnosti.

A prostřednictvím analýzy těchto jevů se snažím nalézt společné rysy opakující se v průběhu času v kultuře vzpomínání na tuto událost.

Způsob vypracování

Pojem kultura vzpomínání je překladem německého Erinnerungskultur, jak jej užíli manželé Aleida a Jan Assmanovi.¹ Slovo vzpomínání klade důraz na změnu. Jedná se o proces znovu navracení se k minulosti. Ve spojení kultura vzpomínání je poté zakomponován obrat na tento proces ve společnosti.² Jedná se tedy o pojem zcela vystihující oblast mého bádání.

Při psaní jsem postupoval podle následující metodologie, pro kterou se mi staly inspirací práce *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám, Kultura a paměť* a, z hlediska psaní odborného historického textu, práce od Miroslava Hrocha a Josefa Bartoše.

Poté, co jsem si zvolil téma a zjistil dosavadní stav bádání, jsem se posunul do třetí fáze³ a provedl jsem rešerši. Hledal jsem přitom zmínky o porajmos v odborné literatuře, v mediálním obsahu, ve vládních dokumentech a v paměťových institucích tak, abych

¹ MAUR, Eduard. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vydání první. Praha: Karolinum, 2014, s. 141.

² SMYČKA, Václav. Vzpomínáme na vzpomínku: Kultura vzpomínání jako překlad a trvání. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vydání první. Praha: Karolinum, 2014, s. 155–157.

³ Podle J. Bartoše In: BARTOŠ, Josef. Úvod do metodiky a techniky historické práce. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1992, s. 9–10.

pokryl všechny tři sledované oblasti. Sledoval jsem přirozenou formu kultury vzpomínání. Ta je univerzální pro všechny civilizace a je determinována touhou nezapomenout.⁴

Následně jsem nashromážděné prameny podrobil kritickému posouzení s ohledem na jejich formu, dobu vzniku, autora a obsah. Prostřednictvím jejich interpretace a syntézy jsem zrekonstruoval historický proces vzpomínání. Pracoval jsem hlavně přímou, indukční a dedukční metodou.

Práci jsem rozčlenil tematicky do tří kapitol, z nichž se každá věnuje jedné z oblastí mého zájmu. Stejným způsobem jsem dělil jednotlivé podkapitoly, aby každá z nich zachycovala jeden zkoumaný podnět v rámci dané oblasti. Na této nejnižší úrovni jsem poté psal práci nejčastěji chronologicky progresivní metodou. Svá zjištění jsem následně odprezentoval v závěru.

Prameny

Při snaze popsat proces vzpomínání, to znamená stav nějaké kolektivní paměti v daném čase, by se historik měl zaměřit na prameny dvojího typu. Na to, co bylo lidem předkládáno a na jejich reakce.⁵ Ve své práci jsem proto používal širokou paletu pramenů: odbornou literaturu, recenze, bulletiny, výroční zprávy, zápisy z jednání zastupitelstva, usnesení vlády, usnesení mezinárodních organizací, obchodní rejstřík, internetové portály a ve velkém množství mediální prameny, kam se řadí zprávy, rozhovory, články, televizní vysílání a další.

Byl jsem si vědom toho, že ty se z hlediska důvěryhodnosti mohou stát problematické. Proto jsem důsledně odděloval informaci od názoru autora. Ten přitom sám o sobě mohl být taktéž pramenem, avšak pro něco jiného. Zároveň jsem vždy ověřoval, zda

⁴ ASSMANN, Jan. Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Přeložil: POKORNÝ, Martin. Praha: Prostor, 2001, s. 31–32.

⁵ HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám. Vydání první. Praha: Karolinum, 2014, s. 50–51.

se nějaká zpráva objevila ve více médiích. Případně zda nejsou v rozporu, či nevyvolaly nařčení z nepřesnosti. Nejčastěji se tak tyto prameny v mé práci zúžily na pouhý doklad nějaké události nebo nějakého výroku.

Užíval jsem převážně relativně věrohodné zdroje: Českou tiskovou kancelář, Českou televizi, Lidové noviny, Respekt, Aktuálně, MF dnes a iDnes, A2larm a další. Každé z těchto médií, snad s výjimkou prvních dvou, má své zaujetí, které jsem zohlednil. Nemnohokrát jsem však jako pramen použil i ty, jejichž věrohodnost byla oprávněně zpochybněna. Buďto proto, že byly nejprimárnějším zdrojem (například když politik dal rozhovor přímo tomuto médiu), nebo proto, že se staly přímým dokladem nějaké dezinformace. Samotný fakt, že na tomto médiu nějaká zavádějící informace byla, se stal důležitým vzhledem k mému badatelskému zájmu.

Časovým vymezením své práce jsem se z velké části pohyboval v době zvýšeného užívání internetu, což se zvláště týká právě sdělovacích prostředků, u kterých se dokonce někdy hovoří o „krizi tištěných médií“. Z tohoto důvodu bylo množství mnou používaných pramenů vytvořeno v online prostoru, nebo do něj bylo převedeno (například formou digitálního archivu, na kterém jsou originální články starších periodik naskenovány). Zároveň jsem se sám, s vědomím tohoto zvýšeného zájmu, snažil využít těchto možností v největší možné míře, abych tak učinil svou práci pro čtenáře co nejpřívětivější.

Porajmos, romský holokaust, nebo romský holocaust?

Při psaní této bakalářské práce jsem se musel vypořádat s tím, jaký termín budu používat při psaní o genocidě Romů a Sintů, protože užívání této dlouhé verze mi nepřišlo vždy nejvhodnější.

Byl jsem si vědom toho, že výraz holocaust/holokaust, podle Ústavu pro jazyk český svědčí argumenty spíše pro verzi s „k“,⁶ se hojně užívá i ve spojitosti se slovem romský v mediích, v odborných publikacích, v názvech organizací a toto spojení najdeme i v titulech některých odborných knih. Zároveň jsem vzal v úvahu a vyhodnotil i dvě další roviny. Tou první je přesvědčení, že pojem holokaust by se měl užívat jen v případě genocidy židovského etnika,⁷ což na mě příliš nezapůsobilo. Jedná se dle mého názoru o konkurenci obětí, pojem užívaný nejen v kultuře vzpomínání, kterou chápu jako ambivalentní vztah mezi dvěma skupinami. Ty se identifikují jako oběti. Jedné z nich se dostává univerzálního uznání statusu oběti, zatímco druhé nikoli, nebo v menší míře. Ta se poté snaží, přirovnáním nebo propojením svého utrpení s utrpením první skupiny, dosáhnout stejného uznání.⁸ Ona ambivalence spočívá v tom, že první skupina se zároveň může cítit ohrožena ztrátou své jedinečné pozice nebo může pociťovat devalvací onoho uznání, pokud se dostane i jiné skupině, a tak se naopak může snažit jít opačným směrem s cílem si svou pozici udržet.

Spor o výlučnost pojmu holokaust pro židovské oběti shledávám příkladem konkurenčního chování ze strany té „uznávanější“ skupiny obětí. Myslím si, že propojení romských a židovských obětí v rámci jednoho termínu není motivované tolik touhou po uznání, jako spíše opravdovou faktickou souvislostí. A naopak snaha tomu zabránit je konkurenčním bojem proti „méně uznávaným“ obětem.

Tou druhou je nepřesnost onoho pojmu a fakt, že dochází k přenesení jeho významu, k jeho vyprázdnění. Amos Oz například připomněl, že slovo v sobě skrývá význam katastrofy, a proto smývá odpovědnost z rukou lidí. Přímou prohlásil, že: „To slovo mění opravdovou podstatu toho, co se odehrálo. Holokaust je přirozená událost, erupce násilí bez

⁶ Holocaust/holokaust. Ústav pro jazyk český. *Akademie věd České republiky*, nedatováno, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ujc.avcr.cz/jazykova-poradna/dotazy/0004.html>>.

⁷ Tento názor například vyplývá ze stanoviska předsednictva Tereziánské iniciativy ze dne 15. ledna 2020. In: Časopis Tereziánská iniciativa. Praha: Tereziánská iniciativa, 2020, roč. 29, č. 101, s. 14.

⁸ HORSKÝ, Jan a TUŠEK, Jan. Paměť jako objekt teoretické analýzy či jako objekt manipulace. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám. Vydání první. Praha: Karolinum, 2014, s. 115–141.

lidského přičinění.“⁹ (vlastní překlad) A Elie Wiesel, osoba pravděpodobně zodpovědná za zpopularizování tohoto termínu, se od něj také odvrátil, neboť došlo k jeho vyprázdnění, protože slovo se užívá v mnohých jiných kontextech, která se svou vážností nemohou rovnat nacisty spáchané genocidě.¹⁰

Právě argumenty o vyprázdnění a nejednoznačnosti slova jsem zhodnotil jako závažné, vzhledem k povaze věci bych se totiž nerad vyjadřoval necitlivě a nepřesně. Z tohoto důvodu jsem se rozhodl, že nebudu užívat pojem holokaust ve své práci s výjimkou přímých citací, názvů knih, článků, organizací a referování o nich. Ve svém textu se tak držím formy, která byla originálně použita. V ostatních případech namísto toho užívám pojem porajmos pro genocidu Romů a šoa pro genocidu Židů. Oba pojmy vychází přímo z jazyků obětí, romštiny a hebrejštiny, a mají jasnější význam. Slovo šoa pochází z hebrejského výrazu pro úplné zničení a používá se pro popis vyvraždění židovského obyvatelstva během II. světové války.¹¹ Slovo porajmos pochází z romského výrazu pro zničení nebo strávení a je užíváno pro popis vyvraždění romského obyvatelstva ve stejném období.¹²

V případě Výboru pro odškodnění romského holocaustu je využívána verze s „c“, ačkoliv sama organizace připouští obě varianty, protože je tento spolek takto zapsán v rejstříku.¹³

⁹ OZ, Amos. The Meaning of Homeland. *New Outlook*, 31. 1. 1988, s. 19.

¹⁰ WIESEL, Elie. Some Questions That Remain Open. In: *Comprehending the Holocaust*, 1988, s. 13.

¹¹ GILAD, Elon. Shoah: How a Biblical Term Became the Hebrew Word for Holocaust. *Haaretz*, 1. 5. 2019, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.haaretz.com/jewish/holocaust-remembrance-day/.premium-shoah-how-a-biblical-term-became-the-hebrew-word-for-holocaust-1.5236861>>.

¹² HANCOCK, Ian. A Glossary of Romani Terms. *The American Journal of Comparative Law*, roč. 45, č. 2, jaro 1997, s. 339.

¹³ Výbor pro odškodnění romského holocaustu v České republice, Hořice IČO 67983740. *Obchodní rejstřík firem*, 25. 2. 1998, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://rejstrik-firem.kurzy.cz/67983740/vybor-pro-odskodneni-romskeho-holocaustu-v-ceske-republice/>>.

1 Česká historiografie a porajmos

1.1 Dílo Ctibora Nečase

Tento český historik se do historiografie genocidy Romů a Sintů zapsal tučným písmem. Jeho publikační činnost o tématu započala již v 70. letech 20. století vydáním odborného článku *Cikáni v Hodoníně u Kunštátu v letech 1940–1943* ve Vlastivědném věstníku moravském. Zde popsal na šesti stranách základní přehled událostí, které doložil dobovými písemnými prameny. Upozornil také na nutnost oddělovat období pracovního tábora a období cikánského tábora, jak byl dobově nazýván. Varoval před snahou maskovat zde spáchané zločiny za vyjádření o převýchově Romů.¹⁴ Od té doby se této tematice věnoval dalších více než 40 let. V roce 1981 vydal vůbec první monografii, která se zabývala otázkou porajmos u nás, *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945*.¹⁵

Jeho monumentální romistické dílo obsahovalo více než 255¹⁶ odborných prací a neorientovalo se jen na porajmos, ale i na dějiny českých Romů obecně. Těm se věnoval například v publikacích *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, kterou vydal roku 2005,¹⁷ a *Romové v České republice včera a dnes*, kde autor nepopsal jen dějiny, ale věnoval

¹⁴ NEČAS, Ctibor. Cikáni v Hodoníně u Kunštátu v letech 1940–1943. In: Vlastivědný věstník moravský Brno: Musejní spolek, 1974, roč. 26, č. 1, s. 26–33.

¹⁵ NEČAS, Ctibor. Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981.

¹⁶ Tisková zpráva Ceny 6. ročníku Roma Spirit 2016 v České republice. Nadace Michaela Kocába, 10. 12. 2016, [online]. [cit. 2. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <file:///C:/Users/Pet%C3%ADk/Downloads/V%C3%ADce%20informac%C3%AD.pdf>.

¹⁷ NEČAS, Ctibor. Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945). Vydání první. Brno: Matice moravská, 2005.

také části textu stavu české romistiky¹⁸ nebo otázce názvosloví romského etnika a co se z něj člověk může dozvědět.¹⁹

Kromě historické činnosti byl Ctibor Nečas dlouhodobě zaměřen i na vzdělávání, pracoval nejprve na základní škole, později na Pedagogické a Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V roce 1992 se stal profesorem.²⁰ Za své dílo obdržel celou řadu ocenění, například Cenu Muzea romské kultury, Cenu města Brna, medaili Masarykovy univerzity nebo Cenu Roma Spirit v kategorii osobnosti za jeho celoživotní vědecký a popularizační přínos v oblasti romistiky.²¹ Také vždy úzce spolupracoval s Muzeem romské kultury, Jana Horváthová popsala jeho přínos jako zcela směřodatný, „svojí celoživotní obdivuhodnou vědeckou prací též poskytoval materiál pro odborné směřování muzea, jeho výzkum i dokumentaci.“²²

Našli se však také jeho kritici, Paul Polansky mu v roce 1996 vytýkal, že se neorientoval na očitá svědectví a že vytvářel dojem, ve kterém zcela smýval jakoukoliv spoluodpovědnost z Čechů.²³ Tato kritika však nebyla v pravdě oprávněná, neboť Ctibor Nečas ve svých dílech akcentoval fakt, že protektorátní úřady spolupracovaly a že část společnosti byla laděna proti Romům, což doložil například v knize *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*, kterou vydal roku 1994 a v níž se o tom čtenář mohl dozvědět na mnoha místech. Zmínil zde například, že některé kroky ke koncentraci českých Romů a Sintů

¹⁸ NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. 3. doplněné vydání. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995, s. 8–9.

¹⁹ Tamtéž, s. 10–12.

²⁰ ROMPORTLOVÁ-KOUKOLOVÁ, Marta. Pětašedesátiny Ctibora Nečase. In: *Časopis Matice moravské*, 1998, roč. 117, č.1, s. 255–256.

²¹ BAUDYŠOVÁ, Jana. Zemřel profesor Ctibor Nečas, průkopník bádání o historii Romů. *Romea*, 21. 12. 2017, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/zemrel-pofesor-ctibor-necas-prukopnik-badani-o-historii-romu>>.

²² ČTK. Zemřel Ctibor Nečas, emeritní profesor Masarykovy univerzity, znalec romské historie a holokaustu. *iRozhlas*, 21. 12. 2017, [online]. [cit. 2021-06-03]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/ctibor-necas-masarykova-univerzita-umrti-historie-holokaust-romove_1712211727_jgr>.

²³ *Nová Přítomnost*. Praha: 1996, roč. 72, č. 10, s. 13–16.

inicioval již Rudolf Beran před okupací, autor také v přehledném kalendáři událostí popsal mnohá rozhodnutí protektorátních úřadů.²⁴

Brutalitu strážných a násilí na věznicích zmínil historik například v díle *Andr'oda taboris tragédie cikánských táborů v Letech a v Hodoníně*, které vydal před touto kritikou v roce 1995 a kde píše: „Všichni ostatní (krom dvou jmenovaných osob) zacházeli s vězni velmi nevybíravým a hrubým způsobem. Šikanováním až sadismem se vyznačovali zvláště...“,²⁵ což na mě nepůsobí jako snaha svést vše na okupační moc. A se svědeckými výpověďmi přeživších porajmos pracoval už v knize z roku 1994 *Nemůžeme zapomenout – naši bisteras*.²⁶

Z výše zmíněného soudím, že historik vytvářel během svého působení velmi ucelený, odborný a pravdivý obraz o porajmos a stal se vůbec nejvýznamnějším v oboru, z dalších významných děl bych zmínil, a výběr je to zcela subjektivní, například *Holocaust českých Romů* z roku 1999, kde mě velice zaujaly fotografie kreseb Romů vzniklých z rozkazu Mengeleho,²⁷ nebo z novějších *Špalíček romských miniatur* z roku 2008.²⁸

1.2 Česká cikánská rapsodie

Významným počinem se stalo rozsáhlé třídílné dílo Jana Tesaře, který v něm povyprávěl příběh českého partyzána romského původu, který uprchl z letenského tábora. Kniha byla rozdělena do tří svazků, v prvním autor nechal promluvit svědectví Josefa

²⁴ NEČAS, Ctibor. Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 47 a 189–196.

²⁵ NEČAS, Ctibor. *Andr'oda taboris. Tragédie cikánských táborů v Letech a v Hodoníně*. Brno: Masarykova univerzita Brno, 1995, s. 67.

²⁶ NEČAS, Ctibor. *Nemůžeme zapomenout – naši bisteras*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994, s. 57–237.

²⁷ NEČAS, Ctibor. *Holocaust českých Romů*. Praha: PROSTOR, 1999, s. 74–79.

²⁸ NEČAS, Ctibor. *Špalíček romských miniatur: osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Vydání první. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, 123 s.

Serinka, v druhém a třetím poté přišel na řadu on sám a jeho komentáře, metodologická východiska, mapy, tabulky a další obsah. Toto dílo vyšlo v roce 2016 a autor jej napsal s vědomím toho, že orální historie má svá úskalí, že po mnoha letech paměť vypouští některé informace a že člověk se svěříje prizmatem toho, kým je, ne kým byl.²⁹

Nebudu se zde snažit převyprávět celé jeho dílo, to by nebylo vzhledem k povaze mé práce možné, ale zmíním úvahu, která mi přišla velice důležitá, protože se dotýkala spoluodpovědnosti tehdejší české společnosti a tato otázka rezonovala v porevoluční české debatě o porajmos (více na straně 66). Jan Tesař se tázal, proč nevypuklo v letenském táboře povstání nebo proč se o útky nepokoušelo více lidí, podle všeho by to totiž mohlo být možné, a ne zas tak obtížné.³⁰ Josef Serinka soudil, že za to mohla úcta k autoritám a obava zanechat zde své blízké. Jan Tesař s tímto vysvětlením nesouhlasil. Nesnažil se však svést vinu na oběti, naopak si sám odpověděl, že to měla na svědomí absence solidarity v tehdejší české společnosti.³¹ Tím zde autor kladl jistou část zodpovědnosti na protektorátní společnost.

1.3 Příspěvní Jany Horváthové

Tato historička se začala o problematiku zajímat, jak sama potvrdila, díky historikovi Ctiborovi Nečasovi, který probudil její zájem o tyto dějiny.³² Do té doby, ač pocházela z prostředí významné moravské romské rodiny, se tématu vyhýbala. V 90. letech působila jako odborná pracovnice Muzea Romské kultury, podílela se na zaznamenávání svědectví

²⁹ SERINEK, Josef, TESAŘ, Jan a ONDRA, Josef. Česká cikánská rapsodie. Praha: Triáda, 2016, Delfin (Triáda).

³⁰ Tamtéž, svazek II, s. 53.

³¹ Tamtéž, svazek II, s. 53.

³² ČTK. Zemřel Ctibor Nečas, emeritní profesor Masarykovy univerzity, znalec romské historie a holokaustu. *iRozhlas*, 21. 12. 2017, [online]. [cit. 2. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/ctibor-necas-masarykova-univerzita-umrti-historie-holokaust-romove_1712211727_jgr>.

pamětníků porajmos, připravovala výstavy, spolupracovala jako odborná poradkyně s Českou televizí na tvorbě romistických dokumentů nebo kandidovala do Rady České televize. V roce 2003 se stala ředitelkou této instituce a tou stále je. Aktivně také komentovala sociální problémy Romů, například jejich diskriminaci v přístupu ke vzdělání.³³

V roce 1994 vydala odbornou práci *Možnosti integrace na příkladu moravských Romů*, kde sledovala dějiny romských rodů na Moravě, z jednoho z nich sama pochází, a pokusila se nalézt předpoklady pro integraci Romů do majoritní společnosti. Došla k závěru, že hlavním z nich bylo usazení se, proces byl však přetržen okupací a genocidou.³⁴ V roce 1997 vydala ve spolupráci se Ctiborem Nečasem první dílo zaměřené na porajmos *Ma bisteren – nezapomeňme*, ve kterém zpracovali dějiny hodonínského tábora, včetně vzpomínek přeživších.³⁵ Z dalších odborných publikací poté v roce 1999 ve spolupráci s ministerstvem školství *Základní informace o dějinách a kultuře Romů*³⁶ a v roce 2002 *Kapitoly z dějin Romů*, ve které věnuje porajmos několik stran, na kterých poutavě s dobovými fotografiemi vykreslila základní přehled o této události.³⁷

Krom těchto činností se aktivně zapojila do společenské debaty o porajmos, nebála se například kritizovat Paula Polanského za jeho chyby a odborně dokumentovat jeho vědomé či nevědomé nepravdy o letenském táboře (více na straně 37).

³³ ŠTĚTKA, Václav. Romským dětem je třeba poskytnout nadstandardní péči ve vzdělávání. In: Měsíčník Masarykoví univerzity v Brně, 2005, roč. 2005, č. 2, s. 8.

³⁴ Horváthová, Jana. Možnosti integrace na příkladu moravských Romů. Praha. In: Romano džaniben, 1994, roč. 1, č. 1, s. 17.

³⁵ HORVÁTHOVÁ, Jana, ed. Ma bisteren – nezapomeňme: historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942-1943). Vydání první. Brno: Muzeum romské kultury, 1997, 68 s.

³⁶ HORVÁTHOVÁ, Jana. Základní informace o dějinách a kultuře Romů. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999.

³⁷ HORVÁTHOVÁ, Jana. Kapitoly z dějin Romů. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 43–49.

1.4 Ostatní autoři

Další historik, který svou práci zaměřil i na dějiny porajmos, byl Michal Schuster. Do mozaiky přispěl v roce 2013, když vypracoval odbornou práci *Proces s Blažejem Dydyem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947*. Jednalo se o publikaci zaměřenou na proces s vězněm hodonínského tábora, který vykonával funkci kápa, tedy prostředníka mezi vězňenými a vězniteli, který měl dbát na pořádek. Kromě procesu autor v práci sledoval také jeho uvěznění v hodonínském táboře, kde přišel o celou rodinu. A v závěru se pozastavil na tím, že byl tento člověk jediným potrestaným za zločiny spojené s porajmos.³⁸

V roce 2014 ve spolupráci s Eliškou Waageovou vydal *Jom ha-šoa: mít své místo: žáci škol předválečného Československa a Protektorátu Čechy a Morava: Židé a Romové: oběti holocaustu*, právě Schuster napsal tu část, která se věnovala romským dětem.³⁹

Posledními autory, které zde zmíním, jsou Bartoloměj Daniel, který vydal roku 1994 *Dějiny Romů: Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku*, kde věnoval porajmos v Čechách poslední část svého díla.⁴⁰ Dále Petr Lhotka, který se například zabýval v roce 2009 proměnami právní definice Roma v práci *Pojem "Cikána" v právních normách od začátku 20. století do roku 1945*⁴¹ a Petra Klinovského, který vypracoval v roce 2016 studii na téma dozorců letenského tábora, kterou uzavřel slovy: „Tábor v Letech u Písku byl hned od svého vzniku v roce 1940 po všech stránkách pod

³⁸ SCHUSTER, Michal. Proces s Blažejem Dydyem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947. In: Romano džaniben: časopis romistických studií, 2013, roč. 20, č. 1.

³⁹ WAAGEOVÁ, Eliška a SCHUSTER, Michal. Jom ha-šoa: mít své místo: žáci škol předválečného Československa a Protektorátu Čechy a Morava: Židé a Romové: oběti holocaustu. Praha: Institut Tereziánské iniciativy, 2014.

⁴⁰ DANIEL, Bartoloměj. Dějiny Romů: Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku. Vydání první. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994.

⁴¹ LHOTKA, Petr. Pojem "Cikána" v právních normách od začátku 20. století do roku 1945. In: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 2009, roč. 2009, č. 16, s. 229–246.

faktickým vlivem protektorátních úřadů a úředníků, a každá z obětí je tak nejen obětí nacistické mašinerie, ale rovněž protektorátní správy.“⁴²

Z výše popsaného je zřejmé, že čeští historici se zabývali otázkou romské genocidy na našem území podrobně, téma se dočkalo mnoha zpracování, včetně několika monografií. Částečně tento zájem vyvěral a byl někdy osamoceně tažen osobou Ctibora Nečase, mnozí autoři na něj odkazovali ve svých textech nebo byli sami jeho spolupracovníky. Zcela právem by mohlo být jeho dílo označeno za základní kámen české historiografie o porajmos.

⁴² KLINOVSKÝ, Petr. Lety u Písku. Neznámý příběh dozorců. Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů, 2016, roč. 10, č. 2, s. 16.

2 Připomínání Porajmos

Vracení se k tragickým událostem minulosti, jakou bezpochyby genocida českých Romů a Sintů byla, je dle mého názoru jedna ze dvou možných reakcí člověka na nemyslitelné.

Toto připomínání se děje rozličnými formami. Prostřednictvím paměťových a vzdělávacích institucí se primárně zajišťuje uchování dokladů minulosti a propojování nové generace, která nebyla svědkem oněch tragických událostí, se znalostmi a zkušenostmi generací předchozích. Prostřednictvím cyklicky se opakujících pietních a vzpomínkových akcí, stejně jako památníků na místech přímo propojených s tragédií, se poté společnost znovu obrací k obětem. Uspokojuje se zde emociální potřeba přeživších, příbuzných a potomků obětí, ale i širší veřejnosti, po reflexi a uznání utrpení, nespravedlnosti a smrti, která se na místě odehrávala, v tom zároveň spatřuji jistou snahu odčinit neodčinitelné. Celý tento propojený systém vracení se do minulosti mnohdy zcela otevřeně deklaruje svůj cíl, nedopustit, aby se události opakovaly. Tou druhou možnou reakcí je poté snaha tuto nemyslitelnou událost zapomenou, popřít a vytěsnit.

2.1 Muzeum romské kultury v Brně

Muzeum romské kultury bylo založeno v Brně roku 1991, jeho primárním cílem bylo shromáždit a uchovat odkazy romských dějin v širokém rámci. Už rok na to začalo muzeum pořádat přednášky pro veřejnost.⁴³ Naplňovalo tak i další ze svých cílů, kterým bylo přispívat k vzájemnému pochopení a většímu sblížení mezi Romy a většinovou společností. Ve svých počátcích existovalo muzeum ve velmi provizorních podmínkách, k dispozici mělo pouze dvě místnosti, pracovnu a depozitář. Věnovalo se tématu tradičního způsobu životů Romů na našem území, dokumentovalo například způsoby bydlení či řemesla. I přes velkou snahu

⁴³ HORVÁTHOVÁ, Jana. Kapitoly z dějin Romů. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 56.

a všeobecný souhlas politických sil nad potřebou takového místa se nepodařilo vyjednat, aby se zapojilo do sítě státních muzeí a získalo tak větší ekonomickou jistotu, namísto toho bylo zřizováno Společností přátel a odborníků romského muzea.⁴⁴

Tematicke porajmos se věnovalo muzeum od počátku své existence. V roce 1992 se pořádala výstava v prostorách Moravského zemského muzea v Brně, která nesla název „Romové v Československu“, její nedílnou součástí bylo i toto téma.⁴⁵ Jednalo se tak pravděpodobně o jednu z prvních akcí tohoto typu, pořádané v takovém rozsahu, na našem území. Od počátku byla navázána spolupráce se Ctiborem Nečasem, význačným historikem, o kterém jsem se v této práci již zmínil (více na straně 13). Muzeum spolupracovalo také s přeživšími a zaznamenávalo jejich osudy, což využilo při první veřejné činnosti výhradně zaměřené tímto směrem. Jednalo se o seminář *Neznámý holocaust*, který byl pořádán v souvislosti s odhalením památníku obětem romského tábora v Letech u Písku 13. května 1995.⁴⁶

Přestože se muzeum věnovalo i takto těžkému tématu, jeho začátky byly složité, připsat to lze politické a ekonomické situaci, ve které se tehdejší Československo nacházelo, v souvislosti s probíhající transformací, ale i vzrůstajícími tenzemi mezi Čechy a Slováky v jednom státě. Svůj díl však jistě přinesla i nižší atraktivita, Ctibor Nečas hovořil o „druhém holocaustu“, protože se v kontextu židovské genocidy jednalo o téma podružné, se kterým nebyla dostatečně obeznámena široká veřejnost,⁴⁷ což se projevilo sníženým zájmem politické reprezentace nalézt finanční prostředky.

Ze zkoumání Bulletinu Muzea romské kultury, lze usuzovat, že zde byla velká touha po tom, aby vznikla samostatná expozice věnovaná i tematicke porajmos, tato snaha však narážela celá 90. léta na problém nedostačujícího zázemí.⁴⁸ Sice již v roce 1995 schválilo

⁴⁴ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1992, roč. 1, č. 1, s. 1–2.

⁴⁵ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1993, roč. 2, č. 2, s. 1.

⁴⁶ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1995, roč. 4, č. 4, s. 3.

⁴⁷ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1994, roč. 3, č. 3, s. 20.

⁴⁸ Tamtéž, s. 6.

zastupitelstvo města Brno pronájem nových prostor a toto rozhodnutí bylo následně doplněno o příslib, že prostory budou muzeu věnovány. S návrhem dokonce souhlasila značná většina 33 pro, 2 proti a 4 zastupitelé se zdrželi.⁴⁹ Jednalo se však původně o bytový dům na Bratislavské 67, a tak byla nutná rekonstrukce, z tohoto důvodu od schválení ještě uběhlo dalších 5 let, než v roce 2000 skutečně došlo ke stěhování.⁵⁰ V návaznosti na to se roku 2003 započala budovat i stála expozice zaměřená na romskou genocidu v Čechách, tzv.: „4. pavilon“. Prostředky na stavbu poskytlo Ministerstvo kultury, město Brno a Česko-německý fond budoucnosti.⁵¹

Nedílnou součástí programu bylo vzdělávání, od roku 1993 byl zahájen odborně-populární cyklus přednášek „Kdo jsou Romové?“, který se pravidelně tematice věnoval. Svou povahou byla však ze začátku přednášková činnost určena spíše pro dospělé publikum, například vysokoškolské studenty.⁵² Postupem času, jak rostly jeho kapacity, se muzeum stále více orientovalo i na publikum mladší, roku 2000 spustilo projekt „Muzeum a děti“, který se spíše orientoval na preventivní aktivity proti kriminalitě a užívání drog mládeže,⁵³ ale lze ho považovat za důležitý milník. Od roku 2007 do roku 2019 navštívilo muzeum a jeho akce více než 50 tisíc dětí,⁵⁴ což dle mého názoru svědčí o velkém zájmu této instituce o tuto oblast.

Velkou změnu přinesl rok 2004, kdy se konečně podařilo dojednat vytvoření statní příspěvkové organizace, čímž se dovršila téměř 15 let trvající snaha o začlenění muzea do státní sítě. S platností k 1. lednu 2005 se zřizovatelem stalo Ministerstvo kultury České

⁴⁹ Zastupitelstvo města Brno. Zápis ze zastupitelstva Města Brna č. Z2/022. *Brno.cz*, 1996, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.brno.cz/sprava-mesta/dokumenty-mesta/zapisy-ze-zastupitelstva-mesta-brna/?cislo=814&rok=1996&dokument=3&platnost=1>>.

⁵⁰ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 2000. roč. 9, č. 9, s. 2.

⁵¹ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 2002-2003, roč. 11-12, č. 11-12, s. 57.

⁵² Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1997, roč. 6, č. 6, s. 6.

⁵³ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 2000. roč. 9, č. 9, s. 20.

⁵⁴ Muzeum romské kultury. Výroční zpráva 2007 až 2019. *Rommuz.cz*, [online]. [cit. 3. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.rommuz.cz/cs/o-muzeu/vyrocní-zpravy/>>.

republiky.⁵⁵ Jana Horvátová, ředitelka muzea, komentovala tuto událost slovy: „V průběhu tohoto roku se podařilo prosadit dávný sen pracovníků muzea a lidí kolem něho...“⁵⁶ Toto vyjádření radosti vnímám v kontextu dvou rovin, jednak se jedná o praktické výhody, jednak je neméně důležitá symbolická rovina, kterou tento akt měl. Český stát uznal tuto instituci a její práci jako významnou.

V roce 2006 byl zpřístupněn 4. sál expozice: Etapa 1939–1945, Genocida Romů v době II. světové války.⁵⁷ A roku 2011 byla otevřena nová multimediální expozice, tři sály, které doplnily ty stávající, popisující dějiny od roku 1945 až po blízkou minulost. Návštěvník se tak mohl od té doby seznámit s dějinami Romů zcela komplexně od dob indické pravlasti. Vznik této části výstavy financovalo Ministerstvo kultury, mnohé exponáty však muzeum získalo již v minulosti během svého mnohaletého působení.⁵⁸

Od roku 2010 se muzeum začalo angažovat v přípravě památníku obětem porajmos a šoa v Brně, na náměstí 28. října, avšak návrh vybraný přípravným výborem neprošel přes městskou radu. V roce 2012 se téma otevřelo znovu, tentokrát již bez účasti zástupců romské a židovské komunity. Rozporuplné reakce neskrývali ani ředitelka muzea Jana Horvátová, která vyjádřila obavy z toho, že pozůstalí památník nepřijmou za svůj, ani předseda brněnské židovské obce Pavel Fried, který chápal tento krok jako snahu zdůraznit svoji samostatnou iniciativu. Radnice naopak tvrdila, že konzultace z roku 2010 byly dostačující.⁵⁹ Památník byl dokončen v roce 2014, jeho autorem byl Daniel Václavík a má podobu černé žulové

⁵⁵ Ministerstvo kultury ČR. Zřizovací listina Muzea romské kultury, č.j. 18 295/2004, revidována v roce 2010 a 2012. [online]. [cit. 25. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <file:///C:/Users/Pet%C3%ADk/Downloads/Zrizovaci-listina-Muzea-romske-kultury%20(1).pdf>

⁵⁶ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 2004. roč. 13, č. 13, s. 6.

⁵⁷ Muzeum romské kultury v Brně. Výroční zpráva 2007. *Rommuz*, [online], s. 15. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.rommuz.cz/file/other/vyrocní-zpravy/2006_mrk_vyrocní_zprava.pdf>.

⁵⁸ Studio 6 [televizní zprávy]. *ČT 24*, 1. 12. 2011, 08:20, [online]. [cit. 2. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1096902795-studio-6/211411010101201/video/180486>.

⁵⁹ TAUŠOVÁ, Zuzana. Obětem holokaustu Brno postaví krychli. Chce tak uctít Židy i Romy. *iDNES*, 24. 11. 2012, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/brno/zpravy/obetem-holokaustu-brno-postavi-pamatnik-ucti-zidy-i-romy.A121020_1843545_brno-zpravy_taz>.

krychle, po které stéká voda, ta má symbolizovat neustále se opakující utrpení v lidských dějinách.⁶⁰

Roku 2016 spustilo muzeum nový projekt, veřejně přístupný portál – „paměť Romů“, který má za cíl rozšiřovat povědomí o dějinách Romů v českém prostředí. V některých rozhovorech s konkrétními lidmi se může divák dozvědět i informace o porajmos, a to z jejich zosobněné perspektivy.⁶¹

Muzeum romské kultury v Brně organizovalo celou řadu dalších akcí souvisejících s porajmos. Věnuje se zejména publikační činnosti, provozovalo a stále provozuje nakladatelství, a aktivitám souvisejícím s bývalými tábory v Hodoníně u Kunštátu a v Letech u Písku, kterým bude věnována pozornost v další části práce. Bez nadsázky může být označeno za hlavního hybatele ve snaze přibližovat genocidu Romů a Sintů české veřejnosti.

2.2 Výbor pro odškodnění romského holocaustu

Výbor pro odškodnění romského holocaustu je organizace spjatá s osobností Čeňka Růžičky, který se za práva romských obětí, přeživších a jejich příbuzných zasazoval již od roku 1971. Tato organizace se od svého vzniku specializovala na odškodňování, od roku 1997 se však zároveň citelně účastnila debat o důstojném zacházení s místy, na kterých genocida Romů a Sintů probíhala. Jejich aktivity dlouhodobě směřovaly ke zbourání vepřina

⁶⁰ USTOHALOVÁ, Jana. Oběti holocaustu mají po 70 letech v Brně pomník. Obří černou krychli. *iDNES*, 19. 11. 2014, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/brno/zpravy/pamatnik-holocaustu-v-brne.A140918_2100575_brno-zpravy_mich>.

⁶¹ Paměť Romů. *Romea*, © 2016–2021, [online]. [cit. 3. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.pametromu.cz/>>.

na místě bývalého tábora v Letech u Písku,⁶² což je hlavní důvod, proč tuto organizaci zmiňuji, neboť se podílela na formě toho, jak se v České republice porajmos připomíná.

Mimo tyto aktivity se organizace zasloužila i o popularizaci tématu putovní výstavou s názvem „Zaniklý svět“, která se snaží seznámit návštěvníka s osudy českých Romů a Sintů před nacistickou perzekucí, prostřednictvím dobových fotografií, ale i přiblížit jejich osudy v průběhu věznění.⁶³ Spoluorganizuje také pietní setkávání v Letech u Písku.⁶⁴

2.3 Institut Tereziánské iniciativy

V únoru 1990 se skupina bývalých vězňů tereziánského ghetta a jejich potomků zorganizovala ve spolku s názvem „Tereziánská iniciativa“, hlavním cílem této skupiny bylo napravit nedůstojný způsob, jakým se zacházelo s památečným místem obětí genocidy. Předsedou této iniciativy byl Hanuš Schimmerling a krátce po začátku svého fungování už slavila první ze svých úspěchů, když se podařilo domluvit vytvoření a umístění památní desky připomínající více než 80 tisíc zavražděných českých Židů. Památník byl slavnostně odhalen v Praze, u Parkhotelu v Holešovicích, 16. října 1991.⁶⁵

Porajmos nebyl hlavním zájmem tohoto spolku. Z hlediska jeho připomínání bylo důležité založení Institutu Tereziánské iniciativy. V roce 2001⁶⁶ tento institut začal provozovat internetový portál, který nabízí širokou škálu naučných článků o genocidě Romů

⁶² HŮLKOVÁ, Eva. Host: Čeněk Růžička, předseda Výboru pro odškodnění romského holocaustu. *Hovory. Český rozhlas*, 27. 1. 2019, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://plus.rozhlas.cz/host-cenek-ruzicka-predseda-vyboru-pro-odskodneni-romskeho-holocaustu-7747398>>.

⁶³ Zaniklý svět, plakát. *Praha5.cz*, 28. 7. 2017, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://praha5.cz/app/uploads/2017/10/Zanikly_svet_plakat.jpg>.

⁶⁴ Pietní akt romským obětem nacismu, plakát. Výbor pro odškodnění obětí romského holocaustu. *Rom-sinto.cz*, nedatováno, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.rom-sinto.cz/img/pozvanka.jpg>>.

⁶⁵ Časopis Tereziánská iniciativa. Praha: Tereziánská iniciativa, 1991, roč. 1, č. 1, s. 1–2.

⁶⁶ Časopis Tereziánská iniciativa. Praha: Tereziánská iniciativa, 2001, roč. 10, č. 20, s. 2.

a Sintů, včetně elektronicky přístupné databáze obětí z tábora v Letech u Písku.⁶⁷ To je podle mého názoru nesmírně důležité, protože tento snadno přístupný portál má potenciál vzdělávat širokou veřejnost o osudech Romů v průběhu II. světové války.

Dalším důležitým přispěním k připomínání sledované události bylo zahájení čtení jmen obětí porajmos v rámci akce institutu „Jom ha-šoa ve ha-gvura“. Od roku 2010 tak nezaznívaly pouze jména obětí pronásledovaných z důvodu jejich židovské příslušnosti, ale také těch pronásledovaných z důvodu příslušnosti k romskému etniku.⁶⁸ Tato tradice se ale možná v blízké budoucnosti změní, neboť správní rada institutu rozhodla, i přes odpor ředitelky Terezy Štěpkové, že by se toto propojení obětí porajmos a šoa již nemělo nadále opakovat.⁶⁹ Opět zde lze podle mého názoru pozorovat projev konkurence vůči méně uznávaným obětem, jak jsem popsal již výše (více na straně 11). Tento typ reakce považuji za nešťastný, lpění na výlučnosti nepovažuji za správný způsob, jak se vyrovnat s událostmi minulosti. Připouštím, že je možné číst ono propojení jako snahu dosáhnout pro romské oběti stejnou legitimitu na úkor židovských obětí.

2.4 Památník Terezín

Toto místo spojené s hrůzami nacistické perzekuce vyvolávalo zájem již záhy po II. světové válce, 6. května 1947 se vláda usnesla, že Malá pevnost, přilehlé okolní pozemky, část břehu řeky Ohře, kde došlo k vysypání popela obětí z koncentračního tábora, a další

⁶⁷ Databáze obětí holocaustu. *Holocaust.cz*, 2. 4. 2014, [online]. [cit. 25. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>>.

⁶⁸ Nadační fond obětem holocaustu. Výroční zpráva 2010. *Fondholocaust.cz*, [online], s. 8. [cit. 25. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <http://www.fondholocaust.cz/sites/default/files/vyrocnizpravy/vyrocnizprava_nfoh_za_rok_2010.pdf>.

⁶⁹ ČTK. Lidé čtením jmen připomněli oběti holocaustu. *České noviny*, 8. 4. 2021, [online]. [cit. 25. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/cteni-jmen-pripomene-dnes-obeti-holocaustu-akce-bude-on-line/2018762>>.

místa, se stanou součástí památníku národního utrpení.⁷⁰ V průběhu let zde poté vznikla rozsáhlá muzejní instituce, která se svým zaměřením zabývá primárně tématem šoa.

Přesto se i zde našel prostor pro připomenutí porajmos a předávání informací o něm. Od 3. srpna 2020 do roku 2023 je zde umístěna výstava o genocidě Romů v průběhu II. světové války, kterou provozuje Památník Terezín ve spolupráci s Muzeem romské kultury. Datum nebylo zvoleno náhodně, 2. srpna je totiž Památný den romského holocaustu.⁷¹

Je nutné také zmínit stálou expozici ČR v Osvětimi, která, v rámci bloku věnujícího se nucenému pracovnímu nasazení, neopomíná romské oběti a věnuje jim pozornost.⁷²

2.5 Nadační fond obětem holocaustu

Na základě závěrů smíšené pracovní komise zabývající se problematikou zmírňování některých majetkových křivd způsobených obětem holocaustu byl založen židovskou obcí v roce 2000 Nadační fond obětem holocaustu.⁷³ Tato organizace spolupracuje na mnohých projektech, spoluorganizuje například shromáždění u příležitosti Dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti, které se každoročně koná v Parlamentu

⁷⁰ Terezínské listy. Sborník památníku Terezín. Památník Terezín, 1970. roč. 1, č. 1, s. 1.

⁷¹ ČTK a BENEŠ, D. Edvard. V Památníku Terezín začala výstava o romském holocaustu. *Litoměřický deník*, 3. 8. 2020, [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/obrazem-v-pamatniku-terezin-zacala-vystava-o-romskem-holocaustu-20200803.html>.

⁷² Stálá expozice ČR v Osvětimi. *Památník Terezín*, (nedatováno), [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<https://www.pamatnik-terezin.cz/stala-expozice-cr-v-osvetimi>>.

⁷³ O Nadačním fondu obětem holocaustu. Nadační fond obětem holocaustu, *Fondholocaust.cz*, (nedatováno), [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<http://www.fondholocaust.cz/cs/o-nadacnim-fondu-obetem-holocaustu>>.

České republiky, kde minimálně od roku 2010, podle tiskových zpráv a sdílených programů, nechyběl zástupce romské komunity se svým příspěvkem.⁷⁴

Fond taktéž finančně podpořil vznik informačního portálu, o kterém jsem již psal a který významným způsobem přispívá i k propagaci porajmos.⁷⁵ Jedná se tedy taktéž o významného aktéra, kterého není možné opomenout, ač se přímo nesoustředí jen na genocidu Romů a Sintů.

2.6 Hodonín u Kunštátu

U Hodonína u Kunštátu byl původně pracovní tábor, jenž byl roku 1942 proměněn na tábor „cikánský“. Stal se tak místem, na kterém byla páchána genocida vůči českým Romům a Sintům. V otřesných podmínkách zde zemřely téměř dvě stovky lidí, zbytek vězňů byl poté transportován do vyhlazovacího tábora.⁷⁶ To bohužel není k dějinám tohoto místa vše, po válce byl využit jako internační tábor pro umístění českých Němců, před jejich odsunem, a během komunistické totalitní vlády byl využíván jako tábor nucených prací. Od 80. let poté sloužil jako rekreační místo.⁷⁷

V roce 1995 zde poprvé v porevolučních dějinách Muzeum romské kultury pořádalo pietní akt k uctění památky obětí.⁷⁸ Ten se pořádal 21. srpna, v den, kdy došlo k transportu největší části vězňů, od té doby sem také směřovalo muzeum svou pozornost. Nejprve se

⁷⁴ Tiskové zprávy. Den památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti 2010-. Nadační fond obětem holocaustu, *Fondholocaust.cz*, (nedatováno), [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<http://www.fondholocaust.cz/cs/tiskove-zpravy?page=1>>.

⁷⁵ Informace o projektu holocaust.cz. Portál holocaust.cz podpořili. *Holocaust.cz*, 12. 03. 2021, [online]. [cit. 24. 5. 2021]; Dostupné z WWW: <<https://www.holocaust.cz/informace-o-projektu-holocaust-cz/>>.

⁷⁶ NEČAS, Ctibor. Cikáni v Hodoníně u Kunštátu v letech 1940-1943. In: *Vlastivědný věstník moravský* Brno: Musejní spolek, 1974, roč. 26, č. 1, s. 26–33.

⁷⁷ HORVÁTHOVÁ, Jana, ed. *Ma bisteren – nezapomeňme: historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942-1943)*. Vydání první. Brno: Muzeum romské kultury, 1997.

⁷⁸ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1995, roč. 4, č. 4, s. 3.

zaměřovalo na otázku lesního hřbitova, kde byl v roce 1997 vztyčen památník, který v sobě pojí symbol lidského utrpení – kříž a symbol romského života – kolo a koňský chomout, jeho autorem je sochař Eduard Oláh.⁷⁹ O rok později byla umístěna pamětní deska na hřbitov v sousedních Černovicích, kde bylo pohřbeno několik desítek vězňů, jejichž smrt byla zapříčiněna otřesnými podmínkami v táboře, autorkou je sochařka Božena Vavřeková.⁸⁰

Vzhledem k povaze místa se jako velmi problematické a nedůstojné jevílo, dle mého názoru naprosto oprávněně, že v areálu, který byl poznamenaný bolestí a utrpením českých Romů a Sintů, fungovalo rekreační středisko. Muzeum romské kultury se proto snažilo, aby se celý areál proměnil v pietu důstojně připomínající zavražděné a tyto snahy se nakonec vyplnily. Roku 2009 schválila vláda ČR návrh ministra pro lidská práva na úpravu pietních míst v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu a na odkup rekreačního areálu Žalov.⁸¹ V návaznosti na to poté v roce 2011 zahájilo Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského přípravu pro jeho výstavbu.⁸²

Základní stavba areálu byla dokončena v roce 2017, ačkoliv v tuto dobu ještě nebyl přístupný pro veřejnost. Základem se staly dvě budovy, které se zachovaly z doby II. světové války, jeden objekt, kde byli ubytováni vězni a druhý naopak pro dozorce, kromě těchto dvou byl areál doplněn ještě o infocentrum, ve kterém byla umístěna hlavní část stálé expozice zaměřená na základní informace. V budově dozorců byla umístěna část popisující historii tábora a v budově vězňů část popisující život vězně. Jedním ze specifíků stavby bylo to, že do projektu se zapojili studenti architektských fakult. Exteriér zachytil půdorysy

⁷⁹ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1997, roč. 6, č. 6, s. 3.

⁸⁰ Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1998, roč. 7, č. 7, s. 3.

⁸¹ Vláda České republiky. Usnesení vlády ze dne 4. května 2009, č. 589. *vlada.cz*, 4. 5. 2009, [online]. [24. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <[https://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/6DFE372AE0102BC7C12575A8004335A7/\\$FILE/589%20uv090504.0589.pdf](https://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/6DFE372AE0102BC7C12575A8004335A7/$FILE/589%20uv090504.0589.pdf)>.

⁸² PÁNKOVÁ, M. a HOLOVKOVÁ, P. Budování Památníku Hodonín. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, *NPMK.CZ*, 14. 7. 2015, [online]. [24. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.npmk.cz/sites/default/files/tiskove-zpravy/2019-01/prilohy/npmk-budovani-pamatniku-rijen-2015.pdf>>.

nedochovaných staveb.⁸³ Památník Hodonín se tak stal místem, které získalo potenciál plnit funkci vzdělávací i pietní.

Nedlouho po dokončení byl celý areál převeden pod správu Muzea romské kultury,⁸⁴ které zde již 18. 8. 2018 pořádalo pravidelnou pietní akci k uctění obětí, a to při příležitosti 75. výročí jednoho z transportů do vyhlazovacího tábora Auschwitz II-Birkenau. Čeněk Růžička, jedna z významných osobností romského aktivismu a obhájce odškodnění pro romské oběti, přeživší a jejich potomky,⁸⁵ připomněl, že stavba proběhla bez účasti Romů.⁸⁶ Poukázal tak na ambivalentní vztah, který Rom může k památníku cítit. Na jednu stranu se jedná o vyvrcholení snah o důstojné připomenutí obětí, na druhou stranu byl však vybudován bez účasti romských architektů, umělců nebo historiků, a tak se může dostavit pocit jistého odcizení a nespokojenosti. Je však také důležité vzít v úvahu, že vybudování se muselo řídit zákonem o zadávání veřejných zakázek a nalézt vhodné odborníky z řad Romů, kteří by měli čas a zájem, mohlo být nesnadné. Památník byl pro veřejnost zpřístupněn v roce 2019.⁸⁷

⁸³ Vznik areálu a expozice Památníku Hodonín u Kunštátu. In: Youtube, 20. 12. 2017, [online]. [24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<https://www.youtube.com/watch?v=uEFtHXMe-M>>. Kanál uživatele NPMK J. A. Komenského.

⁸⁴ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Muzeum romské kultury převezme druhý památník romského holocaustu. *Msm.cz*, 5. 12. 2017, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/muzeum-romske-kultury-prevezme-druhy-pamatnik-romskeho>>.

⁸⁵ RŮŽIČKA, Čeněk. Tátovi sebrali maringotku a koně. *Romea*, © 2016–2021 [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.pametromu.cz/index.php/26-home/slider/162-ruzicka-cenek-2>>.

⁸⁶ ZDAŘILOVÁ, Eva. Připomínka 75. výročí transportu Romů z Hodonína u Kunštátu do Osvětimi se poprvé konala v areálu Památníku Hodonín. *Romea*, 20. 8. 2018, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/pripominka-75-vyroci-transportu-romu-z-hodonina-u-kunstatu-do-osvetimi-se-poprve-konala-v-arealu-pamatniku-hodonin>>.

⁸⁷ CHARVÁT, Jan. Otevřeli Památník holocaustu Romů. *Blanický deník*, 21. 8. 2019, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://blanensky.denik.cz/zpravy_region/otevřeli-pamatnik-holocaustu-romu-bez-expozic-ale-s-vystavami-20190821.html>.

2.7 Lety u Písku

Lety u Písku byly ze začátku domovem pracovního útvaru, který stavěl dálnici z Mirovic do Oltyně. Kapacita byla 200 osob v létě a přibližně 150 v ostatních ročních obdobích. Poté byly proměněny na tábor nucené koncentrace z rozhodnutí protektorátního Ministerstva vnitra 8. srpna 1940 a až od roku 1942 se jednalo o tzv. „cikánský tábor“. Vzhledem ke stavebním úpravám byla kapacita tábora navýšena na 300 osob, ale ani to nestačilo a byla rychle překročena. Vězni museli čelit náročnému pracovnímu vytížení, nemocem, krutému zacházení ze strany dozorců a potýkali se také s nedostatkem kvalitní stravy. Celkově prošlo táborem 1309 lidí, z nichž zhruba polovina byla v průběhu času deportována do vyhlazovacích táborů, čtvrtina zemřela přímo na místě, nejčastěji v důsledku onemocnění způsobených špatnými životními podmínkami v táboře, a čtvrtina byla propuštěna. V Letech byly umístěny celé rodiny a některé děti se v něm přímo narodily, žádné se však bohužel nedožilo dospělosti.⁸⁸ Podobně jako Hodonínka, byly i Lety součástí zločinné mašinérie, jejímž cílem bylo zlikvidovat Romy a Sinty, nikoliv pouze na českém území. Konec tábora byl však odlišný, z důvodu epidemie břišního tyfu nebyl tábor po II. světové válce nijak využíván, ale byl zničen.⁸⁹

Toto místo přímo spojené s genocidou českých Romů a Sintů, narozdíl od Hodonínku, který se se těšil menšího zájmu, vyvolávalo velké vášně a stalo se jedním ze středobodů debaty o porajmos u nás. Rozsáhlým diskusím se podrobně věnuji v následující kapitole (více na straně 47). V 70. letech byl na místě tábora zbudovaný vepřín, který zabíral svou menší rozlohou větší část tábora.⁹⁰ K pietním účelům začalo místo sloužit v roce 1995, kdy zde byl za přítomnosti prezidenta Václava Havla odhalen pomník obětem. Ten byl však

⁸⁸ NEČAS, Ctibor. Holocaust českých Romů. Praha: Prostor, 1999, s. 25–38.

⁸⁹ Tamtéž, s. 62.

⁹⁰ ČTK. Trosky koncentračního tábora v Letech byly viditelné už při stavbě vepřína, zjistili archeologové. *iRozhlas*, 3. 10. 2019, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/lety-u-pisku-koncentracni-tabor_1910031220_jak>.

umístěn nedaleko u lesního hřbitova, neboť prostor tábora byl stále zabírán vepřínem.⁹¹ Roku 1998 byl hřbitov s památníkem prohlášen za kulturní památku.⁹²

V roce 2009 správu převzal Památník Lidice, který zde provedl rekonstrukci, došlo k opravě příjezdových cest, vytvoření informativních tabulí a areál byl uzpůsoben i pro naučnou stezku.⁹³ Tím došlo ke kombinaci pietního a vzdělávacího prvku, podobně jako v případě Hodonína u Kunštátu.

První příslib řešení otázky vepřína přišel ještě před rokem 2000⁹⁴, v průběhu následujících let vláda několikrát zopakovala, že jej zbourá, například v roce 2006 Ministerstvo financí počítalo s tímto zvláštním výdajem, nakonec se to ale neuskutečnilo⁹⁵ a vepřín zůstával na svém místě ještě dlouhá léta. V roce 2018 došlo k jeho předání do rukou státu a byl zde zahájen archeologický výzkum.⁹⁶

Památník však stále ještě není vybudován, k demolici nakonec nedošlo a byla odložena z důvodu nastupující pandemie.⁹⁷ Muzeum romské kultury, které památník

⁹¹ ŠÍDLO, Jindřich. Ten prasečinec páchne. *Respekt*, 12. 5. 1997 (aktualizace 2. 9. 2016), [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1997/20/ten-prasecinec-pachne>>.

⁹² Národní památkový ústav. Hřbitov s památníkem. *Pamatkovykatalog.cz*, © 2015, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://pamatkovykatalog.cz/hrbitov-s-pamatnikem-18963340>>.

⁹³ KP Pietní místo Lety. Rekonstrukce. *Lety-memorial.cz*, 19. 5. 2014, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z web archivu WWW: <https://web.archive.org/web/20140419140111/http://www.lety-memorial.cz/reconstruction_cz.aspx>.

⁹⁴ ČTK (13. 5. 1997), GÁL, Fedor. Desetiletka v Letech u Písku – pravolevý oportunismus v praxi, KECY V KLECI. *Fedorgal.cz*, nedatováno, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/g-plus-g/romsky-holocaust/analyza-let.pdf>>, s. 2.

⁹⁵ MIHALCO, Zdeněk. Vláda padne dřív než vepřín v Letech. *Aktuálně*, 26. 7. 2006, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/vlada-padne-driv-nez-veprin-v-letech/r~i:article:203562/>>.

⁹⁶ ČTK, POKORNÝ, Martin. Vepřín v Letech do konce roku zbourají. Firma Agpi předala areál státu. *iRozhlas*, 3. 4. 2018, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/veprin-lety-u-pisku-agpi-pamatnik_1804031852_ako>.

⁹⁷ ČTK. Demolice vepřína v Letech se odkládá. Otevření památníku se ale nezpzdí. *iDnes*, 12. 9. 2020, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/ceske-budejovice/zpravy/pamatnik-lety-veprin-holocaust-mrk-romove-druha-svetova-valka.A200912_090753_budejovice-zpravy_zdo>.

spravuje, již vybralo jeho vzhled, vítězný projekt počítá s tím, že areál bude mít podobu lesa citlivě zasazeného do lokality, což kladně zapůsobilo na porotu. Jana Horvátová o památníku a jeho smyslu hovořila takto: „Hlavním posláním památníku je uctít památku těch, kteří trpěli, informovat, vzdělávat a podnítit celospolečenskou diskusi o tématu soužití. To je to, co tato společnost nutně potřebuje.“ Podle plánu by mělo dojít k jeho otevření v roce 2023 a financován bude ze zahraničí.⁹⁸

⁹⁸ ČTK. Obrazem: Památník tábora v Letech bude mít podobu lesa. Podívejte se na vítězný návrh. Domáci. *Aktuálně*, 9. 6. 2020, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/obrazem-vitezny-navrh-podoby-pamatniku-romskeho-tabora-lety/r~38a3871caa5d11eaa6f6ac1f6b220ee8/>>.

3 Porajmos ve společenských debatách

3.1 Případ Paul Polansky

V úterý 5. 5. 1994 vyšel v lokálním iowském periodiku Decorah Journal rozhovor s americkým publicistou s českými předky Paulem Polanskym, hlavní článek na titulní straně nesl název: „Badatel tvrdí, že Češi vyhladili tisíce Romů“⁹⁹ (vlastní překlad) a autor zde popsal výsledky svého dvouletého výzkumu v archivech v jižních Čechách, kde odhalil více než 30 000 dokumentů o utajovaném zločinu, který byl spáchán na Romech v průběhu II. světové války. V článku se čtenář mohl dočíst, že táborem v Letech u Písku prošlo 8000 lidí, z nichž 4000 zemřeli přímo na místě a další 4000 byli deportováni do vyhlazovacích táborů. Polansky ale pokračoval dál a tvrdil: „Nacisté byli ve vedení, o tom nemůže být pochyb. Ale po prozkoumání těchto dokumentů, (soudím, že) Češi byli dychtiví v hledání řešení jejich mnoholetého romského problému a nacisté je nemuseli do ničeho přemlouvat“¹⁰⁰ (vlastní překlad).

V článku se dále objevily informace, že podobných táborů smrti bylo na českém území více, že všechny byly spravovány výhradně Čechy, že nezůstali žádní přeživší z českých Romů a že se tematice zatím věnovali pouze tři historici, kteří napsali stručné články. Barvitě zde také vylíčil, jak se aktivně snažily úřady zakrýt pravdu nebo údajné

⁹⁹ Původní text v anglickém jazyce: „Researcher claims thousands of Gypsies exterminated by Czechs“. In: STRANDBERG, Sarah. Researcher claims thousands of Gypsies exterminated by Czechs. The Decorah Journal. Decorah, Iowa, 5. 5. 1994, roč. 130, č. 18, s 1. *Winneshiek County Newspapers Archives*, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://winneshiekcounty.advantage-preservation.com/viewer/?k=paul%20polansky&t=34174&i=t&d=01011857-12312018&m=between&ord=k1&fn=decorah_journal_usa_iowa_decorah_19940505_english_1&df=1&dt=10&cid=2701>.

¹⁰⁰ Původní text v anglickém jazyce: „The Nazis were in charge, there’s no doubt about it. But after seeing these documents, The Czechs were anxious to find a solution to their age- old Gypsy problem and the Nazis didn’t have to talk them into anything.“ In: Tamtéž, s. 1–2.

rozhovory, které vedl se starostou a s bývalým lékařem z Let, jejichž výpovědi se točily kolem jednoduché fráze o tyfu a nehodě.¹⁰¹

Tím ale ono vydání nekončilo, kromě tohoto článku se zde nacházely ještě dva další. Jeden pojednával o doutnajícím problému, ve kterém Polansky tvrdil, že největším problémem Čechů, po těch ekonomických, je otázka, co udělat s Romy. Dále zde zmínil svou osobní zkušenost s nejvíce liberálními Čechy, kteří se při zmínění Romů rozlítli a navrhovali jako jediné řešení poslat Romy do koncentračních táborů nebo rezervací. „Diskriminace proti Romům v hlavním městě Praze je horší, než kdy byla diskriminace v Selmě, Alabama“ (vlastní překlad). Popsal svůj pohled na situaci v Čechách. V článku dále nastínil možnost, že se situace výrazně vyhroťí a že se zločiny na romských spoluobčanech mohou zopakovat. Druhý z článků poté představil krátké vyjádření českého velvyslance v USA, který se poměrně neobratně snažil uvést některé věci na pravou míru, když například zmínil, že nemá žádné informace o tom, že by se nějací Češi podíleli na smrti Romů v průběhu II. světové války.¹⁰² To ale není historicky přesné, neboť je doložené, že stráže v Letech opravdu byly české národnosti, jak jsem již psal výše.

Je očividné, s přihlédnutím k faktům, která jsem zde již nastínil, že se Paul Polansky dopustil nepravdivých tvrzení. Použil přehnaná čísla, jeho vyjádření na mě působí senzacechtivě a spatřuji zde i velkou snahu vyvolat dojem o opravdu rasistických Čechích, kterým není rovno. Působí to jako „psaní ala these“, kdy je vytvořen nějaký názor, pro který se zpětně hledají doklady, zatímco důkazy o opaku se zamlčují. A co hodnotím jako největší prohřešek, nezmínil Ctibora Nečase a jeho dílo, které již v roce 1994 bylo poměrně rozsáhlé (rozhodně by se nedalo shrnout jako „pár stručných článků“), ať byly tyto nepřesnosti dílem neznalosti, nebo promyšlené kalkulace a touhy po větší mediální pozornosti, nemůžu popřít, že jeho výroky měly potenciál vzbudit pozornost a otevřít debatu o třech zásadních tématech, totiž o Letenském táboře, o jeho klasifikaci a o spoluvině Čechů na porajmos.

Reakce z české strany se poté ještě vyjasnila, když nabídla podporu Polanskému při jeho výzkumu, plný přístup do archivů tábora v Letech a asistenci z Karlovy univerzity.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 2.

¹⁰² Tamtéž, s. 1–2.

Badatel ale tuto nabídku přijal velmi vlažně a stěžoval si na to, že mnohem více česká ambasáda řešila, aby nebyla kauza nijak propojena s prezidentem Václavem Havlem než samotnou problematiku vyhlazovacího tábora, jak jej Polansky tituloval, a že se česká strana snaží téma uzavřít v letitém výzkumu, který není vlastně třeba.¹⁰³

K dokreslení celé situace podle mě pomůže, když připomenu, co řekl pro stejné periodikum v roce 1992, při příležitosti otevření česko-amerického centra, když započal svůj výzkum v Čechách. „Historie je příliš důležitá na to, aby byla přenechána historikům. Lidé sami tomu mohou porozumět lépe, mají lepší vhled“¹⁰⁴ (vlastní překlad). Z toho je možné vyčíst, že Paul Polansky nikdy neměl ambici pracovat jako opravdový historik. Částečně k nim možná choval dokonce jistý despekt. Je to jedna z možných příčin, proč se dopouštěl nepřesností, neboť si nikdy neosvojil metody historické práce.

Pro českou širší veřejnost setkání s touto událostí zprostředkovali novináři Jindřich Šídlo a Jan Brabec, kteří napsali článek „Konečné řešení na česko-německý způsob“, který zaplnil obálku 40. čísla Respektu z roku 1994. V něm poměrně volně přetlumočili, nejen výroky Paula Polanského, ale i reakce české ambasády. Článek doplnili o krátký historický přehled a vlastní rozhovory v Letech s místními, z nich se někteří na téma porajmos a případného zbourání vepřína dívali značně kriticky, až rasisticky, zatímco jiní považovali za hanbu, že na místě lidského utrpení stojí takové zařízení. A také zde popsali, jak probíhaly první krůčky dlouhého sporu o to, jak a zdali se má český stát starat o důstojné připomenutí

¹⁰³ STRANDBERG, Sarah. Czech Embassy officials not contesting Gypsy death camp. Decorah, Iowa, 23. 6. 1994, roč. 130, č. 25, s 1. *Winneshiek County Newspapers Archives*, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: https://winneshiekcounty.advantage-preservation.com/viewer/?k=paul%20polansky&t=34174&i=t&d=01011857-12312018&m=between&ord=k1&fn=decorah_journal_usa_iowa_decorah_19940623_english_1&df=1&dt=10&cid=2701.

¹⁰⁴ Původní text v anglickém jazyce: „History is too important to be left to the historians. The people themselves can tell it better, they have better insight. “. In: STRANDBERG, Sarah. Czech-American Center: Polanskys' Spillville tribute. The Decorah Journal. Decorah, Iowa, 6. 2. 1992, roč. 128, č. 5, s 2. *Winneshiek County Newspapers Archives*, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: https://winneshiekcounty.advantage-preservation.com/viewer/?k=paul%20polansky&t=34174&i=t&d=01011857-12312018&m=between&ord=k1&fn=decorah_journal_usa_iowa_decorah_19920206_english_1&df=1&dt=10&cid=2701.

obětí porajmos. Autoři se nebáli vypíchnout i nepravdy, které Paul Polansky formuloval, a polemizovat s ním v jeho názorech na českou společnost a její vztah k Romům. Připojili také exkurz do porevolučního vývoje soužití Romů a Čechů.¹⁰⁵ Celkově lze říct, že z článku je poznat, jaké názory zastávali autoři a na jakou stranu se stavili, přesto to ještě neznamena, že článek nepřinesl zajímavé postřehy. Oprostím-li se od názorově zabarvených textů, mám zde doklad o tom, že někteří čeští čtenáři byli obeznámeni s problematikou, kterou otevřel Paul Polansky, a zároveň doklad o tom, že byla probuzena politická a společenská diskuse.

Je asi nepochybné, že tato kauza s mezinárodním rozsahem měla podíl na změnách, které se začaly uskutečňovat již záhy, například na odhalení památníku v roce 1995 nedaleko bývalého letenského tábora. Nelze však tvrdit, že byl jediným, kdo na tom měl svůj díl. Snahy Muzea romské kultury, Ctibora Nečase a dalších aktivních lidí a organizací měly jistě také svůj vliv. Paul Polansky od tohoto okamžiku spojil část svého života s porajmos v Čechách a stal se velmi angažovaným.

Samo odhalení se však neobešlo bez další kontroverze. V roce 1996 v jednom z vydání periodika *Nová přítomnost* napsal Václav Trojan, signatář Charty 77, článek, ve kterém řešil otázku porajmos a letenského tábora. Článek je prostoupený autorovými názory, které jsou jasně proti zachování vepřína a je jimi značně ovlivněn. Zaznělo zde také hodnocení semináře, který se při příležitosti odhalení památníku konal. Paulu Polanskému bylo údajně zabráněno vystoupit, autor popsal situaci Polanského jako velmi nepříjemnou, prý čelil diskreditační kampani ze strany části české odborné veřejnosti.¹⁰⁶

Na tato tvrzení však záhy zareagovalo Muzeum romské kultury, které akci pořádalo, ústy Ilony Lazničkové, tehdejší ředitelky, a Jany Horvátové, budoucí ředitelky a v té době odborné pracovnice muzea. Ty v otevřeném dopise odmítly některá tvrzení Trojana i Polanského po faktické stránce, zároveň dementovaly, že by docházelo k úmyslné

¹⁰⁵ ŠÍDLO, Jindřich a BRABEC, Jan. Konečné řešení na česko-německý způsob. *Respekt*, 1994, roč. 4, č. 40, 3. 10. 1994 (aktualizováno 36. 3. 2016, Zemřel Paul Polansky, který upozornil na romský koncentrační tábor v Letech), [online]. [cit. 2021-06-03]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1994/40/konecne-reseni-na-cesko-nemecky-zpusob?issueId=291>>.

¹⁰⁶ *Nová Přítomnost*. Praha: 1996, roč. 72, č. 7, s. 4–5.

diskreditační kampani. Popsaly, že tato kontroverzní osoba byla muzeem zvána ke spolupráci, avšak tato nabídka byla Paulem Polanským odmítnuta.¹⁰⁷

O pár měsíců později promluvil sám badatel k této problematice, když Nová přítomnost otiskla rozhovor, který s ním vedl Petr Pithart. V něm se mohl čtenář dočíst o jeho novém výzkumu založeném na zpovídání pamětníků a o jeho snaze vydat v Čechách knihu, poprvé byl zmíněn Fedor Gál, právě v souvislosti s vydáním. Vyjádřil se k otázkám rasismu, zmínil nutnost odstranění vepřína a oproti svým prvotním odhadům snížil předpokládaný počet obětí letenského tábora, v rozhovoru tvrdil, že zemřelých byly stovky. Dále tvrdil, že se v táboře, podle svědectví, která nasbíral, nacházely plynové komory pro děti. Zkritizoval práci Ctibora Nečase a také zde potvrdil verzi Václava Trojana ohledně jeho nepozvání na seminář v roce 1995.¹⁰⁸ Ten sám se ve stejném vydání reagoval na dopis, který dostal od představitelky Muzea romské kultury, a jeho vyjádření bylo o dost smířlivější než to první. Vystoupit na semináři mohl jen ten, kdo se předem písemně přihlásil organizátorům, tedy muzeu, dalo by se shrnout jeho tvrzení.¹⁰⁹

Trochu více kontextu ke sporu dodala s odstupem času Jana Horváthová, když v roce 2015 napsala: „Nesouhlasí ani autorovo tvrzení, že mu nebylo umožněno na semináři vystoupit. Mohu potvrdit, že šanci měl, díky svým spolupracovníkům však možná nedostal přesný překlad situace nebo ji nepochopil. Jako organizátoři jsme o jeho názor stáli, byli jsme zaražení, že naši nabídku odmítl.“¹¹⁰

Je obtížné rozsoudit, jak to opravdu bylo, avšak vzhledem k vyjádřením zúčastněných, včetně Václava Trojana, o kterém by se dalo říct, že vystupoval spíše na straně Polanského, soudím, že celá situace nebyla výsledkem spiknutí, ale spíše nedorozumění. Paul Polansky pravděpodobně netušil, vlivem špatných informací, že se musí zaregistrovat

¹⁰⁷ Nová Přítomnost. Praha: 1996, roč. 72, č. 9, s. 1 a 28.

¹⁰⁸ Nová Přítomnost. Praha: 1996, roč. 72, č.10, s. 13–16.

¹⁰⁹ Nová Přítomnost. Praha: 1996, roč. 72, č. 10, s. 1.

¹¹⁰ HORVÁTHOVÁ, Jana. Fenomén Polansky, recenzní článek. In: Romano Džaniben, 2015, roč. 22, č. 1, s. 90.

k výstupu předem. Fakt, že tuto událost však vykládal automaticky jako konspiraci s cílem ho umlčet, podle mě svědčí o jeho jisté touze po skandalizaci, v jejímž duchu vedl veškerou svou aktivitu, jejímž hlavním cílem bylo zajistit, aby se porajmos důstojně připomínal.

V roce 1998 vyšly v českém jazyce jeho první knihy, obě byly vydané díky podpoře Fedora Gála, zakladatele nakladatelství G plus G. První z nich byla kniha *Tíživé mlčení*, ve které na 254 stranách odhalil svědectví přeživších letenského tábora, které sám sesbíral,¹¹¹ a dále vyšla básnická sbírka inspirována taktéž těmito svědectvími s názvem *Dvakrát tím samým*.¹¹² O rok později vyšla další kniha s názvem *Bouře*, zde autor popsal příběh smyšleného šlechtického rodu Weissenbergů, který nejenže využil práci romských vězňů letenského tábora, ale přímo inicioval jeho založení, kvůli bouři, která poškodila jeho panství. V knize se měly podle autora mísit pravdivé informace se smyšlenými jmény, kromě situace knížete zde byl popsán i příběh jistého Václava, kterému odvedli do tábora celou rodinu a také se zde například objevila přímá svědectví ze zatýkání. Celý příběh byl navíc prostoupen násilím a jistou formou sexuálního otroctví.¹¹³

Na autora záhy poté reagoval Jiří Peňás, novinář a literární kritik, který sice přiznal Polanskému zásluhy za popularizaci porajmos v Čechách a shodl se s ním v názoru, že veprín v Letech by měl být odstraněn, ale zamyslel se také nad tím, jak přistoupit k absurdním tvrzením, kterých se dopouštěl. Zmiňuje například, že pokud autor napsal ve své knize, že v Letech usmrcovali děti injekcemi, dotkl se hrubě pověsti židovského lékaře, který zde tuto činnost měl vykonávat.¹¹⁴ Český historik Jaroslav Valenta zase vytkl Polanskému neprofesionálnost, neschopnost pracovat se svědectvími pamětníků a vyjádřil pochybnosti nad tím, zdali autor dokonce nezasahoval do výpovědí, neboť podoba letenského tábora, kterou vykreslil, je nerozlučně spjatá s představou koncentračního tábora.

¹¹¹ POLANSKY, Paul. *Tíživé mlčení: svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G, 1998.

¹¹² POLANSKY, Paul. *Dvakrát tím samým*. Praha: G plus G, 1999.

¹¹³ POLANSKY, Paul. *Bouře*. Praha: G plus G, 1999.

¹¹⁴ PEŇÁS, Jiří. Místo pohlednic z Čech. *Respekt*, 1. 6. 1998, roč. 8, č. 23, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1998/23/misto-pohlednice-z-cech?issueId=480>>.

V tomto se shodl s Jiřím Peňásem.¹¹⁵ A Ctibor Nečas komentoval autorovu práci tak, že není možné, aby historik prázdná místa zaplňoval svými fantaziemi, neboť poté mění odborné dílo v čistou fikci.¹¹⁶

Kromě porajmos se však Polansky aktivně účastnil i dalších aktivit, které je podle mě vhodné zmínit, neboť i ty se týkají jeho vztahu k Romům. V roce 1999 od července do května působil jako konzultant pro OSN v Kosovu a v rámci své činnosti řešil uprchlickou krizi Romů, která zde vypukla. Ve snaze pomoci byla z jeho popudu organizována také sbírka, prostředky měly být použity například na financování lékařské pomoci. Kromě toho vyvíjel tlak na americké úřady, aby přirklly uprchlický status Romům z Kosova, kteří čelili etnické čistce ze strany kosovských Albánců.¹¹⁷ V tomto problému se silně angažoval i v dalších letech, což dokládá mimo jiné jím publikovaný článek v *The New York Times* z roku 2005, ve kterém shrnul dosavadní výzkum, který jasně potvrdil, že koncentrace olova jsou v romských uprchlických táborech v Kosovu na příliš vysoké úrovni. Udělal to ve svém tradičním stylu, konfrontačně, s akcentem na emocionální stránku, zmínil například příběhy umírajících dětí včetně jejich jmen.¹¹⁸ Pravděpodobně byl silně motivován problém vyřešit, přistoupil totiž i k tvrdším výrokům, obvinil OSN dokonce ze spáchání genocidy. Některé

¹¹⁵ VALENTA, Jaroslav. Mediální debata o táboru v Letech očima historika. In: *Historikové a kauza Lety*. Praha: Academia, 1999, s. 12–13.

¹¹⁶ HORVÁTHOVÁ, Jana. Fenomén Polansky, recenzní článek. In: *Romano Džaniben*, 2015, roč. 22, č. 1, s. 88.

¹¹⁷ BUEHNER, Kristin. Author continues fight to Help Kosovar Gypies. *Globe-Gazette Mason City, Iowa*, 16. 5. 2000, s. 4. [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.newspapers.com/image/?clipping_id=37345953&fcfToken=eyJhbGciOiJIUzI1NiIsInR5cCI6IkpXVCJ9.eyJmcmVILXZpZXctaWQiOiJlMTE0MDE3NywiaWF0IjoxNjI0MjIzNDM4LCJleHAiOiJlMjMjQzMDk4Mzh9.nnuTPpzBmg7WVwiJv6megW1xR_2EmZLZpZYAxNyVV4o>.

¹¹⁸ POLANSKY, Paul. Kosovo: Poisoned camps for the Gypsies. *New York Times*, 26. 4. 2005, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.nytimes.com/2005/04/26/opinion/kosovo-poisoned-camps-for-the-gypsies.html>>.

pozdější zdroje jeho tvrzení potvrdily, koncentrace olova vysoké byly a jen mezi lety 2005 a 2008 zemřelo 77 lidí, včetně mnoha dětí, na následky intoxikace tímto prvkem.¹¹⁹

Celé toto zapojení podle mě dokresluje autorovo zánění. Jeho aktivity byly minimálně z části motivovány opravdovou touhou pomoci, jeho orientace na romské komunity a jejich problémy svědčí o upřímnosti jeho snah o změnu přístupu k letenskému vepřinu u nás. Také se zde však znovu ukázal způsob, jakým usiloval o dosažení svých cílů.

Roku 2008 spustil v českém prostředí novou mediální kauzu, když pro americký týdeník *The Prague Post* vyzradil, koho má reprezentovat rod Weissenbergů z jeho románového díla *Bouře*. Podle autora se jednalo o rod Schwarzenbergů, a dokonce řekl, že by to měla být výzva pro Karla Schwarzenberga, tehdejšího ministra zahraničí.¹²⁰ Je otázkou, čím byl tento výrok motivován, zdali si to Paul Polansky opravdu myslel, nebo využil znovu svůj konfrontační styl, aby opět rozvířil debatu o letenském vepřině, který stále nebyl zbourán.

Tyto výroky však vyvolaly pobouření i u části autorových spojenců. Fedor Gál, osoba odpovědná za české vydání *Bouře*, vyjádřil zklamání. Autor podle něj příliš lpěl na svých cílech a v zájmu sebepropagace přestal dělat rozdíly mezi vinnými a nevinnými. Zároveň zveřejnil komentář Markuse Papeho, který se taktéž problematice věnoval a znal mnoho přeživších. Ten připomněl, že v té době byl už majetek Schwarzenberga pod nucenou správou a ten tedy nemohl činit taková rozhodnutí. Navíc zaměstnanci jeho podniků spíše pomáhali vězňům a ti se hojně ucházeli o možnost být zde umístěni na nucené práce.¹²¹

Tvrzení začalo žít svým samostatným životem a promluvilo jako jedna z dezinformací do prvních přímých prezidentských voleb, kdy se začal šířit článek s názvem

¹¹⁹ GARCIA, J. Malcolm. Gypsy families in Kosovo on toxic land. *Washington Times*, 3. 3. 2009, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://m.washingtontimes.com/news/2009/may/03/gypsy-families-kosovo-abandoned-toxic-land/>>.

¹²⁰ ČTK. Spisovatel: Rodiče Schwarzenberga využívali pracovníky z Letů. *Novinky*, 1. 6. 2008, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.novinky.cz/domaci/clanek/spisovatel-rodice-schwarzenberga-vyuzivali-pracovniky-z-letu-40199261>>.

¹²¹ GÁL, Fedor. Skandál nebo Skandalizace? *Fedorgal.cz*, 3. 6. 2008, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=108>>.

„Případ nepovšimnuté knihy“. Text byl vybaven úvodním komentářem, který datuje celou zprávu do roku 2003 a následně se čtenář mohl začíst do pasáže, která byla výtahem z knihy *Bouře*, doplněná o jména Schwarzenberg a Havel. V druhé části poté autor popsal své dojmy, které by se daly shrnout jako údiv nad náhodami, které vydání knihy doprovázely a kritika pokryteckého přístupu Václava Havla, který se měl omluvit za odsun Němců Čechy, ale údajně se nedokázal omluvit za svou vlastní rodinu. V článku vidím snahu o vytvoření dojmu seriózně napsané zprávy, proto v něm bylo zdůrazněno, že se nesnaží poškodit Karla Schwarzenberga ani Václava Havla a ze stejného důvodu zaznělo i jméno Fedora Gála. Ten se proti textu vymezil, když znovu zveřejnil a doplnil text, který napsal na toto téma již dříve, tehdy jako reakci na výroky Paula Polanského.¹²² Tato dezinformace se šířila českým internetem od roku 2013 a lze ji najít stále na mnoha místech, včetně webu jedné z místních organizací KSČM.¹²³

I přes tuto kritiku se Paul Polansky nikdy za své výroky neomluvil, ale naopak v nich směle pokračoval. V roce 2014 poskytl rozhovor internetovému názorovému deníku *A2larm*, ve kterém svá tvrzení zopakoval. Vysvětlil také, jakým způsobem k tomuto závěru došel. Doklady o poskytnutí materiálu na stavbu a paměť místních, ze kterých explicitně zmínil starostu jedné vesnice, který si to pamatoval z vyprávění matky, pro něj byly dostatečnými důkazy. Kromě toho v rozhovoru promluvil o své matce, která houževnatě bojovala proti nespravedlnosti. Uvedl ji jako částečný zdroj své urputnosti.¹²⁴ Dle mého

¹²² GÁL, Fedor. Skandál nebo Skandalizace? *Fedorgal.cz*, 16. 1. 2013, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=320>>.

¹²³ Jako příklad uvádím tyto tři: Havel udával Židy a Schwarzenberg používal k práci vězně z tábora v Letech. *KSČM*, 16. 3. 2018, [online]. [cit. 20. 5. 2015]: Dostupné z WWW: <<https://prahavychod.kscm.cz/cs/publikace/publikace-ke-stazeni/pripad-nepovsimnute-knihy>>. / Schwarzenberg používal k práci vězně z tábora v Letech. *České národní listy*, nedatováno, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/Schwarzenberg-pouzival-k-praci-vezne-161009.htm>>. / Veteráni policie české republiky, zapsaný spolek, nedatováno, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.policejniveteran.cz/files/Jak%20vznikl%20t%C3%A1bor%20LETY.pdf>>.

¹²⁴ FIALA, Jaroslav. Schwarzenberg a Češi by se měli smířit se svou minulostí. *A2larm*, 9. 12. 2014, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://a2larm.cz/2014/12/schwarzenberg-by-se-mel-smirit-se-svou-minulosti/>>.

názoru jsou to důkazy nepřímé, které se dají vyložit více způsoby a nedokazují, že by tábor vznikl na objednávku, navíc výroky samotného autora nepůsobí příliš důvěryhodně.

Ve stejném roce vydal svou další knihu s názvem *Tábor smrti Lety. Vyšetřování začíná: 1992–1995*, která by se dala označit za kroniku jeho badatelské činnosti v Čechách. Popsal zde, deníkovou formou, mnohá svědectví, ale také svůj nekončící souboj s českým státem o to, aby se důstojně postaral o vzpomínání na porajmos. Příběh na mě působil místy mesiášsky, autor zmínil na mnohých místech, že není historikem a že o úděl, psát o porajmos, nikdy nestál, ale cítil jakousi povinnost se stát vypravěčem těch, které nikdo neposlouchal. Předmluvu napsal Petr Pithart, který v ní zmínil svá první setkání s autorem a jeho význam v diskusi o porajmos. Vykreslil ho jako někoho, kdo rozbouřil vody a téma vynesl na povrch, ale také jako osobu nechtěnou a snad i opravdu vytěšňovanou možná cílenou konspirací. I sám autor tomu dojmu propadl, jak popsal v této knize.¹²⁵

Obsáhlou recenzi knihy napsala Jan Horváthová, která odhalila na mnohých místech jeho chyby, způsobené nehistorickým přístupem, nesrovnalosti, a dokonce přímé rozpory ve svědectvích stejných pamětníků, z nichž některé historička osobně zaznamenala. Jako velký problém odhalila třeba mnohá svědectví porovnávající Osvětim a Lety u Písku. Zatímco Paul Polansky často tvrdil, že mu svědci vypověděli, že byly Lety horší, oni sami to buď popřeli, jako Antonín Lagryna, nebo byla narušena jejich věrohodnost jinými doklady. Ve vzpomínkách zaznamenaných Muzeem romské kultury se neobjevovaly žádné plynové komory, popravy ani cyklon B. Antonín Lagryna komentoval svou zkušenost slovy: „To je ten bláznivej Polansky, aj mě tam skreslil. V životě bych takovou blbost nepustil z huby.“¹²⁶ Zdali byly tyto nedostatky dílem náhody, neznalosti, zajetí ve vlastním názoru a neschopností z něj vyjít nebo všeho zároveň a zdali autor zasahoval do výpovědí záměrně, budil ve vypravěčích touhu přibarvovat, manipuloval je, úmyslně či neúmyslně dezinterpretovat nebo si přímo vymýšlel, se nikdy zcela nedozvíme. Povahou recenzované

¹²⁵ POLANSKY, Paul. *Tábor smrti Lety. Vyšetřování začíná: 1992–1995*. Hradec Králové: Antifašistická akce, 2014.

¹²⁶ HORVÁTHOVÁ, Jana. Fenomén Polansky, recenzní článek. In: Romano Džaniben, 2015, roč. 22, č. 1, s. 97.

knihy se však tato odborná stať proměnila v dobré zhodnocení působení Paula Polanského celkově.

Paul Polansky byl kontroverzní člověk, který se nebál pro své ideály a cíle využívat všech možných prostředků, ať to byla zveličená tvrzení, manipulace, nebo možná dokonce lži. Vyvolával skandály, což bylo pravděpodobně jeho cílem. Stal se obětí vlastní konstrukce,¹²⁷ zároveň však byl popularizátorem porajmos v Čechách, což mu nelze upřít. Přivedl do naší země mnohá zásadní témata a vyvolal reakce. To, že v Hodoníně u Kunštátu stojí a v Letech u Písku bude stát důstojná připomínka obětí, namísto rekreačního střediska a vepřína, je částečně i jeho zásluha. Jeho prostředky mi nejsou sympatické, možná někdy spíše uškodil, než pomohl, šířil dezinformace, útočil nefér i na ty, kteří měli obdobný názor, jeho práce ale byla v konečném důsledku pro vzpomínání na porajmos přínosná.

3.2 Spor o klasifikaci tábora v Letech

Byl letenský tábor koncentrační, nebo dokonce vyhlazovací? Tato jednoduše vypadající otázka se v českém prostředí stala záminkou, sporem, který mnohdy nebyl ani tak o slova, jako spíše o Lety samotné. Tento problém má tři roviny – obyčejnou slovní, historickou a společenskou – přitom právě ta se stala největším bojištěm, kde výrok „nebyl to koncentrační tábor“ mohl znamenat to samé jako výrok „vlastně tam o nic nešlo“.

Snaha ne-historiků o klasifikaci letenského tábora se bytostně týkala debaty o tom, zdali by měl být odkoupen a odstraněn vepřín, který ležel ze své části na místě bývalého tábora, proto jsou tyto úvahy zahrnuty do celkového pohledu, který je rozebrán v podkapitole níže (více na straně 47). V této byla věnována pozornost sporům alespoň částečně oproštěných od této problematiky.

Z obyčejné slovní perspektivy se letenský tábor za koncentrační označit dá. Slovník spisovného jazyka českého uvádí, že se jedná o „tábor lidí vězněných z politických důvodů,

¹²⁷ HORVÁTHOVÁ, Jana. Fenomén Polansky, recenzní článek. In: Romano Džaniben, 2015, roč. 22, č. 1, s. 101.

donucovaných těžce pracovat“.¹²⁸ Lidé v cikánském táboře v Letech u Písku vězni nepochybně byli a těžce pracovat museli. Jiný slovník uvádí, že koncentrák je „tábor na izolaci i fyzickou likvidaci odpůrců režimu, příslušníků národnostních menšin i celých národů“.¹²⁹ Do problematiky však nevstupuje pouze lingvistická rovina, která se zdá být poměrně jasná a snadná, ale též historická, která bere v potaz realie a kontext koncentračních táborů z II. světové války.

Historik Jaroslav Valenta soudil již v roce 1999, že tábor nelze označit za koncentrační, protože tento termín je asociován s Osvětímí, Majdankem a dalšími, a to by působilo podle něho nepřesně a mohlo by to být zavádějící. Romové z Let byli dováženi na léčení do okolních nemocnic. Lékaři, kteří zde pracovali, skutečně léčili a čtvrtina vězňů uprchla nebo byla propuštěna, což jsou pro německé koncentrační tábory, podle Valenty, zcela nemyslitelné jevy. Tento historik tak spojil definici koncentračního tábora s těmi nacistickými, pravděpodobně by neoznačil za koncentrační ani jiné tábory, které by nesplnily poměrně úzké specifikum. Zároveň zde také odmítl představu Polanského o vyhlazovacím táboře.¹³⁰

Ona popisovaná asociace je ale z jistého pohledu fakticky nesprávná, neboť Osvětímí a dalším obdobným táborům patří podle Encyklopedie národního socialismu označení vyhlazovací tábor. Stejná encyklopedie definuje koncentrační tábor (= Konzentrationslager) jako zadržovací zařízení, které zřizovala nacistická strana nejprve pro své politické oponenty. Po začátku války byly tyto tábory začleněny pod Ekonomický a správní úřad SS v Oranienburgu poblíž Berlína. Od roku 1943 bylo SS pověřeno i hlídáním.¹³¹ Podle tohoto

¹²⁸ Koncentrace. Slovník spisovného jazyka českého. *Ústav pro jazyk český, v. v. i.*, ©2011. [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=koncentra%C4%8Dn%C3%AD&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹²⁹ Koncentrák. Slovník cizích slov. *Knihy ABZ*, nedatováno, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/koncentrak>>.

¹³⁰ VALENTA, Jaroslav. Mediální debata o táboře v Letech očima historika. In: *Historikové a kauza Lety*. Praha: Academia, 1999, s. 14.

¹³¹ BENZ, Wolfgang a spol. *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. [Ed.]: Benz, Wolfgang – Graml, Hermann – Weiss, Hermann. München, 1997, s. 549.

popisu by letenský tábor za koncentrační označen být nemohl, neboť spadal pod správu protektorátních úřadů a byl hlídán českými dozorci.

To, že se z letenského tábora dalo utéct, pokud jste byl práce schopný vězeň, doložil svou prací i historik Jan Tesař, ve svém monumentálním díle založeném na očitém svědectví muže, který uprchl.¹³² Historik Ctibor Nečas užíval ve svých odborných statích nejčastěji termín cikánský tábor, avšak nikde jsem nenalezl pramen, který by dokládal, že přímo odmítal označovat letenský tábor za koncentrační. Naopak z rozhovoru, který s ním vedl Jan Brabec v roce 1995, lze soudit, že v něm termín nevyvolával takový odpor jako u Jaroslava Valenty, protože na otázky, ve kterých byl letenský tábor označen jako koncentrační, odpovídal zcela věcně a nijak toto označení nedementoval.¹³³ Termín tedy neužíval, pravděpodobně považoval za přesnější jiný, ale zcela ho neodmítal. Smíšená komise pro porajmos se roku 1999 dohodla na termínu „tábor nucené koncentrace“. Ondřej Sládek, ředitel archivní správy Ministerstva vnitra a autor řady odborných publikací o nacistickém bezpečnostním aparátu v protektorátu,¹³⁴ se stavěl na stranu Jaroslava Valenty, když připomněl, že podle říšské klasifikace nemohl být na území protektorátu žádný koncentrační tábor.¹³⁵

Na pomyslnou opačnou stranu se postavila historička Jana Horváthová, která v roce 2015 mimo jiné napsala, že nemůže beze zbytku souhlasit s Valentovým výkladem, protože podle ní nezáleží na tom, jak se věc jeví, ale jaká skutečně je vzhledem k dosavadním historickým poznatkům. Sama používala termín cikánský tábor, stejně jako Ctibor Nečas.

¹³² SERINEK, Josef, TESAŘ, Jan a ONDRA, Josef. Česká cikánská rapsodie. Praha: Triáda, 2016, Delfin (Triáda), s. 69–84.

¹³³ BRABEC, Jan a NEČAS, Ctibor. Já je dnes chápu jako lidi sobě rovné. *Respekt*, 23. 1. 1995, roč. 5, č. 4, (aktualizováno 36. 3. 2016), [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1995/4/ja-je-dnes-chapu-jako-lidi-sobe-rovne>>.

¹³⁴ SLÁDEK, Oldřich. Zločinná role gestapa: nacistická bezpečnostní policie v čes. zemích 1938-1945. Praha: Naše vojsko, 1986.

¹³⁵ LIPOLD, Jan. Byl tábor v Letech koncentrákem? Ano i ne. *iDnes*, 31. 3. 1999 [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/byl-tabor-v-letech-koncentrakem-ano-i-ne.A_990331_145225_domaci_pez>.

Jako nevhodné označila záměny termínů „sběrný“ a „pracovní“ za „cikánský“, neboť z jejího pohledu se jednalo a charakterově různé tábory.¹³⁶

Historik Ondřej Matějka z Ústavu pro studium totalitních režimů, který v reakci na výrok historika Jana Rataje, že „vězeňský pracovní tábor v Letech byl podle svědectví místem lidských utrpení, ale nebyl místem holocaustu“, vyjádřil nesouhlas a poměrně jasně definoval letenský tábor jako koncentrační. Z jeho pohledu vyhlazovacích táborů nebylo mnoho a němečtí historici označení využívají primárně pro sběrné tábory, jako byly Lety.¹³⁷ Nutno podotknout, že se tematicke porajmos nikdy nevěnoval ve svých pracích.

Tato odborná debata se tak dá označit za nejednoznačnou. Argumenty proti užívání tohoto pojmu jsou však pádné a nelze je považovat za nerelevantní. Dle mého názoru není ani tak důležité, jak bude toto místo utrpení označeno, mnohem víc záleží na tom, kdo a proč tuto debatu otevíral. Zatímco historikové se přeli o to, jaké konotace termín koncentrační tábor získal a zdali tomu odpovídal letenský tábor, ve veřejných debatách byl tento spor otevírán za jiným účelem.

3.3 Debaty o odstranění letenského vepřína

Za počátek debat o odstranění se dají označit aktivity Muzea romské kultury a články Paula Polanského, které vyvolaly mediální bouři se zahraničním přesahem. Celkové řešení však zabralo při zpětném pohledu až překvapivě mnoho let. V devadesátých letech byla debata navíc poznamenána velkými problémy v soužití Romů a Čechů, například nedlouho před odhalením památníku, konkrétně 24. 9. 1993, utonul v Písku mladý Rom Tibor Danihel. Událost byla od počátku dána do souvislosti s příslušníky hnutí skinheads, kteří byli této

¹³⁶ HORVÁTHOVÁ, Jana. Fenomén Polansky, recenzní článek. In: Romano Džaniben, 2015, roč. 22, č. 1, s. 94.

¹³⁷ 90' [televizní pořad]. *ČT 24*, 9. 2. 2018, 20:07, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/11412378947-90-ct24/218411058130209-spor-o-historii-tabora-v-letech-u-pisku>>.

smrti přítomni a před kterými skočili čtyři Romové do řeky, z nichž jeden zemřel.¹³⁸ Podrobnosti se ještě měly ukázat, avšak tato událost dokazuje tíživost situace. Případ se táhnul až do roku 1999, kdy byli tři pachatelé uznáni vinnými z rasově motivované vraždy a odsouzeni k trestům odnětí svobody ve výši 22 let dohromady.¹³⁹

Jedním z novinářů, který se tématu aktivně věnoval již od začátku, byl Jindřich Šídlo, který přetlumočil v roce 1994 Polanského výroky české veřejnosti (více na straně 36). Ve svých článcích nezakrýval tento autor svůj názor, že letenský vepřín by měl být odstraněn. V roce 1997 otevřel téma znovu v *Respektu*, který nesl titulní název „Vyhlazování po Česku“, novinář vydal článek u příležitosti pietního aktu v Letech u Písku, kterého se měli účastnit ministři Ruml a Bratinka. Vyjádřil zde naději, že se snad tito ministři aktivně zasadí o zbourání vepřína, který chápal jako hanbu Čechů. Připomněl také vydání knihy dalšího zahraničního autora, který možná přispěl k jejich účasti a otevření několika žalob na bývalé letenské dozorce, kteří ještě byli na živu.¹⁴⁰ Jan Ruml opravdu na oné události byl přítomen a přislíbil, že se zasadí o zbourání vepřína a vybudování důstojného památníku obětem.¹⁴¹ Vzhledem k tomu, že však došlo k událostem, které byly později nazvány jako „sarajevský atentát“, nemohl svůj příslib vyplnit. Jan Ruml prohrál politický střet s Václavem Klausem

¹³⁸ Mladá Fronta Dnes. Rom utíkající před skiny utonul v řece Otavě. 28. 9. 1993, s. 4.

¹³⁹ ŠÍDLO, Jindřich. Marný útek. *Respekt*, 12. 7. 1999, roč. 9, č. 29, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1999/29/marny-utek>>.

¹⁴⁰ ŠÍDLO, Jindřich. Vyhlazování po Česku. *Respekt*, 12. 5. 1997, roč. 7, č. 20, (aktualizováno 2. 9. 2016, Ten prasečinec páchne) [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1997/20/ten-prasecinec-pachne>>.

¹⁴¹ ČTK (13. 5. 1997), GÁL, Fedor. Desetiletka v Letech u Písku – pravolevý oportunistus v praxi, KECY V KLECI. *Fedorgal.cz*, nedatováno, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/g-plus-g/romsky-holocaust/analyza-let.pdf>>, s. 2.

a opustil Občanskou demokratickou stranu.¹⁴² Pokračoval v nové politické straně, ale ta se podílela na vládě až později v roce 2002.¹⁴³

Tím zahraničním autorem byl Markus Pape, který vydal knihu *A nikdo vám nebude věřit*. Ta narozdíl například od děl Paula Polanského již nebyla označena za tak problematickou, pracoval s archiváliemi, stejně jako se svědectvími. Doložil, že se dozorcí aktivně dopouštěli týrání vězňů a že o systematickém upírání oblečení, bot a potravy zvláště v zimních měsících, které vedlo k smrti zejména dětí, byla informována protektorátní vláda.¹⁴⁴ Věnoval se tematice, do jaké míry byla protektorátní vláda spoluodpovědná za letenský tábor, a došel k závěrům, že výrazným způsobem. V prologu však odmítal, že by chtěl probouzet kolektivní vinnu.¹⁴⁵

V závěru 90. let se naděje na odstranění zdály reálné. Stát ale narážel na celou řadu problémů, jako byl odpor vlastníka vepřinu, který prostřednictvím předsedy správní rady odmítal o přesunu slyšet, pokud by nebyla vybudována náhradní provozovna na jiném místě se stejnými parametry, což by však mohlo stát až 300 milionů korun. Zároveň se proti přesunu postavila celá tisícovka místních, kteří v obavě o svá zaměstnání podepsali nesouhlasnou petici. Objevilo se také kompromisní řešení, které navrhovala jako nejlepší firma vlastníci vepřin, zachovat je a vybudovat neprůhledné oplocení, které by zajistilo v kombinaci s přilehlou zelení důstojné připomenutí obětí. Tento návrh byl nepřijatelný pro mnohé Romy, například Čeněk Růžička ho komentoval slovy: „Jediným možným řešením

¹⁴² VIII. Kongres ODS. *ods.cz*, 14. 12. 1997, [online], [cit. 2013-02-05]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://web.archive.org/web/20140928074320/http://archiv.ods.cz/akce/kongresy/8.kongres/>>.

¹⁴³ iDNES, HANSLÍK, Hanuš. Lídři Koalice: Do vlády půjdeme spolu. *iDnes*, 30. 5. 2002, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/lidri-koalice-do-vlady-pujdemem-spolu.A020405_124222_zpr_volby_has>.

¹⁴⁴ PAPE, Markus a DVOŘÁK, Joachim, ed. *A nikdo vám nebude věřit: dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Překlad David Čaněk. Vydání první. Praha: G plus G, 1997. s. 76.

¹⁴⁵ PAPE, Markus a DVOŘÁK, Joachim, ed. *A nikdo vám nebude věřit: dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Překlad David Čaněk. Vydání první. Praha: G plus G, 1997.

pro nás je vepřín zbourat, protože právě na jeho místě kdysi stál internační tábor, a jedině odstraněním stavby a vybudováním památníku bude důstojně uctěna smrt našich předků.“¹⁴⁶

Za zmínku stojí také velmi zajímavé místo v dějinách této diskuse, starosta Let u Písku Jan Zárybnický ke kauze totiž mimo jiné řekl, že: „Nikdo nevysvětlil, proč je tento krok jediným správným řešením. Domnívám se, že by bylo dobré také řádně přezkoumat celou historii tábora. Podle některých pamětníků totiž neměl charakter koncentračního tábora.“¹⁴⁷ Jedná se o jedno z prvních využití historického sporu o klasifikaci letenského tábora v politické a společenské diskusi.

Podpora se i tak zdála velmi silná, a to i po sněmovních volbách v roce 1998. V těch totiž nejvíc mandátů získala Česká strana sociálně demokratická v čele s Milošem Zemanem,¹⁴⁸ ten sám vystoupil na podporu přestavby, dokonce tvrdil, že by měla být akceptována i částka 600 milionů korun.¹⁴⁹ A 11. ledna 1999 schválila jeho vláda usnesení, ve kterém uložila svému zmocněnci pro lidská práva „ustavit smíšenou komisi složenou z historiků, romistů, zástupců pozůstalých romských obětí a z pracovníků státní správy s tím, že předsedou této komise bude zmocněnec vlády pro lidská práva“ a „zpracovat a vládě do 31. března 1999 předložit závěry posouzení historických okolností a současných společenských, mravních a hospodářských potřeb a požadavků souvisejících s pietní

¹⁴⁶ KUČTOVÁ, Pavla. Majitelé vepřína u památníku odmítají likvidaci. *iDnes*, Lety u Písku, 29. 5. 1998 (aktualizace 11. 1. 1999), [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/majitele-veprina-u-pamatniku-odmitaji-likvidaci.A_990111_152153_domaci_noc>.

¹⁴⁷ GÁL, Fedor. Desetiletka v Letech u Písku – pravolevý oportunistus v praxi, KECY V KLECI. *Fedorgal.cz* nedatováno, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/g-plus-g/romsky-holocaust/analyza-let.pdf>>, s. 11.

¹⁴⁸ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 19. - 20. 6. 1998. *Volby.cz*, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.volby.cz/pls/ps1998/u610>>.

¹⁴⁹ 90' [televizní pořad]. *ČT 24*, 9. 2. 2018, 20:07, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/11412378947-90-ct24/218411058130209-spor-o-historii-tabora-v-letech-u-pisku>>.

úpravou míst někdejších koncentračních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu na Moravě.“¹⁵⁰

Tato smíšená komise vedená Petrem Uhlem, přišla s jasným požadavkem na odstranění vepřína, jak to vyplývá z mediálních vyjádření předsedy a dalšího člena komise Čenka Růžičky. Byly zapracovány veškeré výtky, počítalo se s vybudováním nové provozovny na náklady státu ve výši 300 až 500 milionů korun, pro jeho výstavbu již bylo i vytipované místo v nedaleké lokalitě, aby nedošlo k ohrožení pracovních míst. Samotná pietní úprava měla být financována ze sbírky. Komise naopak zavrhl, že by se ze sbírky měla platit i stavba nového vepřína a kompromisní návrh ohrazení vepřína živým plotem.¹⁵¹

Nakonec ale k realizaci nedošlo, vláda vzala na vědomí stanovisko smíšené komise 7. 4. 1999, akceptovala existenci dluhu vůči českým Romům téměř vyhlazeným během II. světové války a i fakt, že se na tomto zločinu podílely protektorátní orgány (v dikci usnesení nazvaní přímo kolaboranty), přislíbila učinit vše, aby další generace poznaly příčiny i souvislosti nacistické genocidy Romů,¹⁵² ale k odstranění vepřína pokyn nedala. Náklady se ukázaly jako pro vládu nepřijatelné. „V současnosti to rozpočtové možnosti nedovolují,“ řekl místopředseda vlády Pavel Rychetský. Petr Uhl to považoval za velké zklamání, stěžoval si na přemrštěné odhady vlády, které se šplhaly až k číslu 700 milionů korun. Čeněk

¹⁵⁰ VLÁDA ČR. Usnesení vlády České republiky ze dne 11. ledna 1999, č. 36. K přípravě pietní úpravy míst někdejších koncentračních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu na Moravě. [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://albatros.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/B2179601ACECFE6FC12571B6006F72B0?OpenDocument>.

¹⁵¹ DOLANSKÝ, Lukáš. Uhl: Vepřín v Letech se bude stěhovat. *iDnes*, 4. 3. 1999, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/uhl-veprin-v-letech-se-bude-stehovat.A_990304_180235_domaci_lsd>.

¹⁵² VLÁDA ČR. Usnesení vlády České republiky ze dne 7. dubna 1999, č. 280. O dalším postupu v souvislosti s nacistickou genocidou Romů. [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/5FD2EA02ED1EF4EAC12571B6006C6C2D?OpenDocument>.

Růžička dokonce uvažoval nad tím, že to celou dobu byl úmysl a slíbil, že se pokusí obrátit na Evropskou unii.¹⁵³

Někteří příznivci přesunu nenesli rozhodnutí vlády lehce a rozhodli se jít cestou protestního bojkotu vepřového masa, protože by mohlo pocházet z Let. Ten měl sice i mezinárodní přesah, byl spoluorganizován v rámci Romského národního kongresu. Informace o něm se dokonce dostaly do americké Country Reports on Human Rights Practices z roku 1999, každoročně vycházející zprávy odhalující stav lidských práv mimo Spojené státy americké.¹⁵⁴ Změnu postojů však nepřinesl, z čehož lze soudit, že akce nebyla dostatečně úspěšná.

Výkrmna vepřů tak vstoupila na svém místě do nového tisíce letí, byla uhašena naděje 90. let a problém nadále trval. Kdybych měl interpretovat tuto část, řekl bych, že mnozí politici upřímně chtěli odstranění. Nesnadná politická situace, náklady a obava, že nebude jejich aktivita přijata většinovou společností, však převážily nad ideály.

Zatímco Česká strana sociálně demokratická (= ČSSD) se minimálně ve svých vyjádřeních zastávala přesunu a razila postoj – přesun vepřína ano, ale zatím nejsou peníze. Velmi se v této věci angažoval Pavel Rychetský. V řadách jejich pravicového oponenta Občanské demokratické strany (= ODS) zaznívaly i opačné názory. Místopředseda ODS Miroslav Beneš například soudil, že: „Byl to vždy umělý problém, diskreditující zemi ve světě“ a „Je to pražské intelektuální uvažování. Na našem území je spousta míst, kde došlo k tragédiím, například na silnicích, a nikdo se nepohoršuje, že tomu chybí pieta.“¹⁵⁵ Já osobně v tomto vyjádření spatřuji bagatelizaci, ono srovnání letenského tábora s tragédiemi

¹⁵³ ČTK. IDnes. Rozhodnutí vlády je prohrou Petra Uhla. *iDnes*, 9. 4. 1999, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rozhodnuti-vlady-je-prohrou-petra-uhla.A_990407_200816_domaci_jkl>.

¹⁵⁴ DEPARTMENT OF STATE, US. Country Reports on Human Rights Practices for 1999 – volume II. Květen 2000. Books.google.cz, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://books.google.cz/books?id=4ca6pKcSJrcC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>, s. 1500.

¹⁵⁵ ŠÍDLO, Jindřich. MF DNES. Vepřín v Letech u Písku zůstává. *iDnes*, 5. 4. 2002, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/veprin-v-letech-u-pisku-zustava.A020404_220332_domaci_pol>.

na silnicích je pak přímo flagrantní ukázkou nezájmu o danou problematiku. Co však mohu soudit z toho, že se tento názor odvážil vyslovit místopředseda jedné z největších českých politických stran té doby, je, že toto vyjádření nechápal jako příliš kontroverzní. Ukazuje to, že si byl vědom toho, že to nebylo nosné téma, které by ohrozilo volební výsledek.

Mezi roky 2000 a 2005 se postupně debata utlumila, občas veřejně vystoupili jen skalní příznivci odstranění vepřína, například Čeněk Růžička nebo Václav Trojan.¹⁵⁶ V roce 2004 se Česká republika stala členem Evropské unie a ta do tématu zasáhla. Dne 28. dubna 2005 schválil unijní parlament Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii, ve kterém tento orgán „připomíná, že romský holokaust, stejně jako závažnost zločinů nacistů směřujících k vyhlazení Romů v Evropě, si zaslouží plné uznání, a vyzývá v tomto ohledu Komisi a příslušné orgány, aby podnikly všechny nezbytné kroky, aby byla z místa dřívějšího koncentračního tábora v Letech u Písku odstraněn vepřín a aby zde byl vystavěn vhodný památník“¹⁵⁷ (chyby se nachází v oficiálním překladu na české verzi stránek Evropského parlamentu). Tato jasná výzva a výtka směrem k českému státu nezůstala bez odezvy.

Vláda ČR reagovala v květnu 2005, kdy ústy ministra spravedlnosti Pavla Němce přislíbila, že se otevře nové jednání o odkupu vepřína. V čele této vlády stál Jiří Paroubek z ČSSD, který tuto myšlenku také podporoval.¹⁵⁸ Dalo by se tedy říct, že tato strana se držela linie svých předchůdců.

Opačné stanovisko však na české politické scéně zaznívalo také. „Jako historik vím, že se ohledně Letů bezuzdně lže. Žádný skutečný koncentrák tam nikdy nebyl,“ řekl komunistický europoslanec Miloš Ransdorf. Došlo tak k obnově sporu o klasifikaci letenského tábora v politice. Na svých vyjádřeních trval i poté, co na něj Petr Uhl podal

¹⁵⁶ Večerníky [televizní pořad]. ČT 1, 13. 5. 2003, 17:50.

¹⁵⁷ EVROPSKÝ PARLAMENT. Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii. P6_TA(2005)0151. *EuroparlEuropa*, 28. 4. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0151_CS.pdf>.

¹⁵⁸ iDNES. Vláda se pokusí vykoupit sporný vepřín. *iDnes*, 25. 5. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vlada-se-pokusi-vykoupit-sporny-veprin.A050525_124354_domaci_lkr>.

trestní oznámení pro popírání genocidy. Pouze je upřesnil, když dovysvětlil, že letenský tábor byl internační, že zde panovaly otřesné podmínky i krutost dozorců a že v tom nevidí popírání porajmos.¹⁵⁹ Policie nakonec došla k závěru, že nebyl spáchán trestný čin, protože podle Akademie věd ČR letenský tábor nebyl koncentrační. I to se však stalo předmětem kritiky, Petr Třešňák ve svém komentáři propojil příběh Ransdorfa s Davidem Irvingem, světoznámým popíračem šoa, který byl v téže době zadržen v Rakousku pro obdobné zločiny. „Lhář je mrtev, ať žije lhář,“ napsal.¹⁶⁰

Nepochybně silné srovnání, které autor použil v listopadu 2005, bylo ovlivněno i slovy dalšího politika. Podobně jako Miloslav Ransdorf se totiž k tématu vyjádřil i prezident Václav Klaus. Dovolím si citovat delší část jeho výpovědi, neboť ta byla v mnoha médiích poté zhuštěna a někdy jsem zaznamenal, že se z ní vytrácel či posouval smysl. Prezident poskytl 14. 5. 2005 rozhovor Petru Kolářovi, novináři z Lidových novin. Ten se ho v závěru zeptal na usnesení europarlamentu, protože se k němu vyjadřoval již dříve kriticky, ve smyslu, že to není záležitost, o které by měla rozhodovat EU.

Prezident odpověděl: „Myslím, že ten věcný problém je opravdu poněkud složitější, než jak je trivializován. Ukazuje se, že to s tím táborem je složitější. Že to byl původně pracovní tábor pro ty, kteří odmítali pracovat. Zdaleka nejen romský. Není to opravdu koncentrační tábor v tom slova smyslu, jak každý z nás podvědomě rozumí slovu koncentrační tábor a vidí Osvětim, Buchenwald a tyto věci. Samozřejmě se tam odehrála celá řada tragických věcí. Rozumím-li ale tomu, tak oběti toho tábora byly primárně spojené s epidemií skvrnitého tyfu, a nikoli s tím, co bývá tradičně chápáno jako oběť koncentračního tábora. Aspoň v tom, co se každé dítě učí ve škole. Samozřejmě, že je třeba patřičnou pietu tomuto místu zvolit. Pokud tomu rozumím, jistá forma piety byla zvolena vládou před deseti

¹⁵⁹ iDNES. Uhl žaluje Ransdorfa za slova o táborech v Letech. *iDnes*, 10. 5. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/uhl-zaluje-ransdorfa-za-slova-o-tabore-v-letech.A050510_131611_domaci_jpl>.

¹⁶⁰ TŘEŠŇÁK, Petr. Václav Klaus má tyfus rád. *Respekt*, 27. 11. 2005, (aktualizováno 2. 9. 2016), roč 15, č. 48, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/2005/48/vaclav-klaus-ma-tyfus-rad>>.

lety a pak ještě vláda Miloše Zemana zvolila nějaké doplnění.“ A poté pokračoval kritikou europarlamentu, který ani podle něj nevěděl, o čem hlasuje.¹⁶¹

Problematické tvrzení rozporoval den poté předseda vlády Jiří Paroubek. Ten řekl, že podle dokladů, které má, byl letenský tábor koncentrační a přestupní stanicí pro vyhlazovací tábor. Zároveň řekl, že se zde stalo části občanům bezpráví a cestou není před ním zavírat oči. Připomněl, že by raději finance použil na vzdělávání mladých Romů.¹⁶² Přesto 9. června 2005 zahájil vládní zmocněnec pro lidská práva Svatopluk Karásek jednání s firmou vlastníci vepřín. Vybudování nového provozu, které bylo stále ve hře, by podle dobových spekulací mohlo stát až miliardu korun, částka pro vládu nemyslitelná.¹⁶³

A 20. května stejného roku se ohradil i historik Michal Frankl, který odmítl tvrzení, že zemřít na tyfus nebylo pro oběti koncentračních táborů typické. Připomněl, že takové epidemie vznikaly i v dalších táborech, například v Terezíně. A upozornil na to, že by to někdo mohl vykládat jako přenesení viny na oběti.¹⁶⁴

V roce 2006 do celé situace zasáhla Národní strana, která 12. ledna oznámila, že v Letech vytvoří památník. Ten měl být odhalen 21. ledna, měl mít podobu žlutého balvanu, na kterém měl být nápis: „Tento památník českým vlastencům – obětem 2. světové války instalovala dne 21. 1. 2006 Národní strana. Zde je místo původního pracovního tábora Lety. Zde nebyl koncentrační tábor. Historie není otázkou výkladu, ale pravdy.“ Organizátoři tvrdili, že získali povolení, což letenská radnice odmítla. Členové této strany

¹⁶¹ KOLÁŘ, Petr. Paroubek je silný a zřetelný politik. *Lidové noviny*, květen 2005 (aktualizace 17. 1. 2006). [online], [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/paroubek-je-silny-a-zretelny-politik.A060117_200904_ln_rozhovory_hlm>.

¹⁶² MAREK, Jaromír. Paroubek nesouhlasí s Klausem, že Lety nebyly koncentrační tábor. *České rádio*, 15. 5. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://cesky.radio.cz/paroubek-nesouhlasí-s-klausem-ze-lety-nebyly-koncentracni-tabor-8510004>>.

¹⁶³ iDNES. Vláda vyslala Karásku jednat o vepřínu. *iDnes*, 9. 6. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vlada-vyslala-karaska-jednat-o-veprinu.A050609_164005_domaci_lkr>.

¹⁶⁴ FRANKL, Michal. Český koncentrák není koncentrák? *Holocaust.cz*, 20. 5. 2005 (poslední aktualizace 02. 9. 2016), [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.holocaust.cz/zdroje/aktuality/2005-2/cesky-koncentrak-neni-koncentrak/>>.

nezpochybňovali jen termín koncentrační tábor, ale zároveň připisovali úmrtnost v táboře nedostatečné hygieně vězňů, jinými slovy, že si za svůj osud mohli sami.¹⁶⁵ Strana tak zcela neakcentovala fakt, že strašlivé podmínky byly způsobeny překročením kapacity a udržování hygieny nebylo ani z daleka možné.¹⁶⁶ Dle mého názoru se jednalo o popírání zločinu genocidy, žádný člen však nebyl za žádný ze svých výroků stíhán a tuto skutečnost respektuji. Strana navezla na místo velký kámen, který se stal předmětem odporu ze strany vlády i letenské obce. Bylo zahájeno správní řízení, na jehož konci měl být odstraněn.¹⁶⁷

K odhalení však nakonec došlo dříve z neznámého důvodu. Památník měl také jinou podobu, než byla deklarována. Na balvanu byl pouze žlutý nápis „OBĚTEM“. Národní strana oznámila, že nakonec 21. ledna proběhne jen slavností odhalení. To pochopitelně vyvolalo odpor i ze strany romských organizací, Čeněk Růžička řekl, že bude chránit hroby svých předků a svolal na místo ve stejný den shromáždění. Předseda sdružení Dženo Ivan Veselý zase soudil, že je to mediální hra, kterou se strana snaží získat pozornost.¹⁶⁸ Paradoxně den na to, v pondělí 16. 1. 2006 oznámila vláda, že vepřín bude odkoupen. Stát začal po dohodě ministra financí Bohuslava Sobotky a předsedy vlády Jiřího Paroubka vytvářet pro tuto transakci rezervu. Cena nebyla známa.¹⁶⁹

¹⁶⁵ iDNES. Nacionalisté chtějí v Letech kontroverzní památník. *iDnes*, 12. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/nacionaliste-chteji-v-letech-kontroverzni-pamatnik.A060112_094702_domaci_mr>.

¹⁶⁶ TŘEŠŇÁK, Petr. Historici rozhodnou o budoucnosti. *Respekt*, 18. 6. 2006 (aktualizováno 2. 9. 2016) roč. 16, č. 25, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/2006/25/historici-rozhodnou-o-budoucnosti>>.

¹⁶⁷ POKORNÝ, Jakub. Ministři chtějí zabránit pohaně Romů. *iDnes*, 13. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ministri-chteji-zabranit-pohane-romu.A060113_093115_domaci_mia>.

¹⁶⁸ iDNES. Nacionalisté odhalili pomník v Letech o týden dříve. *iDnes*, 16. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/nacionaliste-odhalili-pomnik-v-letech-o-tyden-drive.A060116_090349_domaci_mia>.

¹⁶⁹ HOLECOVÁ, Simona. Stát konečně vykoupí pozemky v Letech. *Aktuálně*, 16. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/stat-konecne-vykupi-pozemky-v-letech/r~i:article:52648/>>.

Dne 21. ledna opravdu celá situace vygradovala. Nedaleko letenského vepřína se proti sobě postavily dvě skupiny. Mezi účastníky shromáždění na podporu letenských obětí byl například Markus Pape, Fedor Gál nebo představitel Společenství Romů na Moravě Karel Holomek, který zde obvinil Václava Klause a přiřkl mu odpovědnost, když řekl: „Bylo jenom otázkou času, kdy i ti neonacisté, kteří tady jsou sdruženi, nebo všichni ti nacionalisté, využijí toho, že vlastně prezident Václav Klaus i vlastně tito lidé, pootevřeli takříkajíc vrátka k tomu, aby tady byl vlastně zpochybňován romský holokaust.“ Fedor Gál, sám přeživší šoa, zase velmi rozhořčeně reagoval na zpochybňování, které se z Národní strany ozývalo. Připomněl, že hygiena se v táboře dodržovat nedala a označil tvrzení Národní strany za nesmyslná.¹⁷⁰ Naopak jejich odpůrci si s sebou přinesli transparenty s nápisy kritizující údajnou 800 milionovou cenu přesunu vepřína, jeden z příznivců zde mimo jiné pronesl: „Tady žádné genocidium nebylo a nikdo se na něm tady nepodílel.“ Akce se ještě vyostřila, když se Markus Pape pokusil o dialog a byl podle svých slov napaden. Sám přitom skončil zadržený, protože slovně narušil průběh setkání Národní strany. Onen kontroverzní balvan na místě však již nebyl, letenský starosta ho nechal odstranit několik dní před událostí.¹⁷¹

Během setkání zaznělo poměrně vážné obvinění vůči Václavovi Klausovi. Ten měl podle Karla Holomka „pootevřít vrátka“ těmto extrémistům. A nebyl jediný, už 17. ledna 2006 bývalý prezident Václav Havel řekl: „Tomu, co se teď odehrává kolem Letů, otevřel dveře Václav Klaus, když řekl, že nešlo o koncentrační tábor v tom slova smyslu“¹⁷², v únoru v podobném duchu vydal článek i Ján Mlynárik, který kriticky pospal akt smíření. Prezident na Hrad pozval zástupce některých romských organizací a ti poté přistoupili na tvrzení prezidenta, že jeho výrok byl dezinterpretován médii. Dále poukázal na jisté společné rysy postojů Václava Klause a Národní strany. „Polofašisté se odvolali na Klausův výrok a prohloubili ho v tom, že nešlo o koncentrační, ale kárně-trestní tábor pro Cikány, kteří

¹⁷⁰ GABAL, Peter. Neúspěšný pokus o dialog v Letech u Písku. *České rádio*, 23. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://cesky.radio.cz/neuspesny-pokus-o-dialog-v-letech-u-pisku-8623528>>.

¹⁷¹ ČTK. Lety: Pape se zřejmě dopustil přestupku. *Aktuálně*, 21. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/lety-pape-se-zrejme-dopustil-prestupku/r~i:article:57168/>>.

¹⁷² LIDOVÉ NOVINY. Havel viní Klause kvůli pomníku v Letech. *Lidové noviny*, 17. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/havel-vini-klause-kvuli-pomniku-v-letech.A060117_174456_in_domov_hlm>.

odmítali pracovat a tím, že nedodržovali hygienické normy, si sami zavinili smrt...“ popsal vztah prezidentových výroků a představitelů Národní strany.¹⁷³

Byly však tyto výtky oprávněné? Soudím, že částečně ano. Za spouštěč akcí Národní strany bych označil usnesení europarlamentu. Tato strana by využila tuto příležitost k vlastnímu zviditelnění i bez Václava Klause. Je však možné, že je částí svého vyjádření, kde zmínil údajnou atypičnost letenských obětí, povzbudil v tvrdosti. Nelze tvrdit, že by prezident Klaus popíral porajmos. Jeho výrok se ve své komplexnosti, a v kontextu ostatních podobných, které zazněly, nedá vykládat jinak než jako důsledek jeho politického názoru na EU. Nemožnost připustit, že by EU kritizovala Českou republiku oprávněně podle mého názoru zahнала prezidenta Klause do pozice, kdy musel ponížít význam letenského tábora. A výtky směřující proti tomuto jednání považuji za oprávněné.

Čeho jsem si však také všiml, je to, že stejně houževnatě, jako se někteří snažili popřít spojení koncentrační tábor v souvislosti s Lety u Psíku, snažili se jejich oponenti lpět na tomto pojmu za každou cenu. Je to příklad, kdy lze spatřit konkurenci obětí ve vztahu, kdy se méně uznávaná skupina obětí snaží získat uznání jiných, v tomto případě skrze tento pojem.

V nacházejících letech se debaty cyklicky opakovaly a problém vepřína se posouval stále dál. Pro každou vládu však bylo typické vyjádření snahy. Premiér Miroslav Topolánek (ODS) například doporučil vybudovat památník jinde, protože na přesun vepřína nebude mít stát peníze nikdy.¹⁷⁴ Během jeho vlády došlo k dalším úpravám, pod správou Lidického památníku, který místo dostal do správy, avšak vepřín zůstal na svém místě. Je pochopitelné, že frustrace na straně pozůstalých a aktivistů, z nichž někteří za problematiku bojovali roky, musela narůstat. Svízelnost situace ve svém satirickém postřehu vykreslil Luboš Palata, když popsal smyšlené jednání vlády o letenském táboře, které skončilo vyškrtnutím bodu o

¹⁷³ MLYNÁŘÍK, Ján. Emoce kolem tábora v Letech u Písku neutichají. *Rozhlas*, 21. 2. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://plus.rozhlas.cz/emoce-kolem-tabora-v-letech-u-pisku-neutichaji-7833015>>.

¹⁷⁴ ČTK. Topolánek: Na Lety peníze nebudou. *Lidové noviny*, 6. 4. 2007, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/topolanek-na-lety-penize-nebudou.A070406_121322_ln_domov_vvr>.

výkupu vepřína a jeho nahrazením bodem o květinové výzdobě.¹⁷⁵ Ve stejném duchu jako premiér Topolánek se vyjádřil i Petr Nečas 9. 7. 2012 na pietní akci v Letech u Písku. Stát podle něj stále neměl prostředky na odkup.¹⁷⁶ Při této akci přítom nebyl přítomný žádný pozůstalý, důvodem byl bojkot, který romské organizace vyhlásily. Jak vyplývá z oficiální výzvy, hlavním z argumentů pro bojkot byl fakt, že se již jedna pieta v tomto roce konala, a to v květnu. Dalším důvodem byla nespojenost s lidickou správou památníku, která byla podle výzvy neodborná a necitlivá k romským tradicím. Poslední z hlavních důvodů byla frustrace z toho, že nedaleko pořád stál vepřín. Jak zaznělo ve výzvě, premiér by nejlépe uctil památku obětí, pokud by jej nechal zbourat.¹⁷⁷ Ne všichni však byly tímto postupem oslněni, Drahomír Radek Horváth považoval spor za bezpředmětný. Soudil, že význam projevu Petra Nečase, který akcentoval vše od slova genocida, přes absurdnost sporu o klasifikaci letenského tábora, až po přiznání, že protektorátní úřady nesly za porajmos v Čechách spoluzodpovědnost, je daleko vyšší.¹⁷⁸

V červnu 2013 vyzvala českou vládu komise pro lidská práva při OSN k tomu, aby respektovala romskou kulturu a dějiny i skrze symbolické akty. Jako příklad uvedla odstranění vepřína z místa bývalého letenského tábora.¹⁷⁹ Vzhledem k tomu, že v té době

¹⁷⁵ PALATA, Luboš. PALATA: Jak česká vláda jednala o vepříně v Letech. *Lidové noviny*, 11. 10. 2010, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/nazory/palata-jak-ceska-vlada-jednala-o-veprine-v-letech.A101011_081618_ln_nazory_mev>.

¹⁷⁶ ČTK, LIDOVKY. Nečas v Letech: Na koupi vepřína nemá vláda peníze. *Lidové noviny*, 9. 7. 2012, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/necas-rekl-ze-vlada-nema-penize-na-koupi-veprinu-u-pomniku-u-let.A120709_124938_ln_domov_kim>.

¹⁷⁷ ČTK, RYŠAVÝ, Zdeněk. Romské organizace vyzvaly k bojkotu pietního aktu, který v Letech u Písku pořádá lidický památník a Úřad vlády. *Romea*, 7. 7. 2012, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/romske-organizace-vyzvaly-k-bojkotu-pietniho-aktu-ktery-v-letech-u-pisku-porada-lidicky-pamatnik-a-urad-vlady>>.

¹⁷⁸ HORVÁTH, D. Radek. Drahomír Radek Horváth: Nečasova účast je průlom a projev byl zásadní. Lety u Písku, *Romea*, 9. 7. 2012, [online]. [cit. 17.5.2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/publicistika/komentare/drahomir-radek-horvath-necasova-ucast-je-prulom-a-projev-byl-zasadni>>.

¹⁷⁹ UNITED NATION. Report of the Human Rights Committee Volume I, 108th Session (8-26 July 2013); 109th Session (14 October-1 November 2013); 110th Session (10-28 March 2014). [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210578288/read>>, s. 47.

probíhala mediálně známá kauza kolem premiéra Nečase a jeho vláda byla nahrazena úřednickým kabinetem Jiřího Rusnoka, který nezískal v srpnu téhož roku důvěru sněmovny,¹⁸⁰ asi ani nemohlo dojít k výrazné proměně. Do dějin letenského areálu znovu zasáhla politická turbulence, která problém pohřbila.

S příchodem nové vlády Bohuslava Sobotky (ČSSD) se téma znovu otevřelo. Při pietě 10. 5. 2014 zazněla slova o tom, že by raději prostředky tento premiér směřoval do vzdělávání Romů, stejně jako zazněly i z úst jednoho z předchozích premiérů Jiřího Paroubka. Z vyjádření některých přímo zainteresovaných, jako byl Karel Berousek, jehož strýc a děda na místě zemřeli, bylo cítit zklamání nad tím, že se otázka táhne již tak dlouho.¹⁸¹ To dovedlo k proměně strategie příznivce a aktivisty za odstranění vepřína. Jen o pár dní poté byl, v souvislosti s výročím největšího transportu z letenského tábora, zablokován vstup do tohoto zařízení. „Naše požadavky jsou – okamžité ukončení prasečí farmy, odvezení prasat, demolice objektů a vyčištění místa od prasečích exkrementů,“ řekl Miroslav Brož z občanského sdružení Konexe.¹⁸² Další atypickou verzí aktivismu byla činnost anonymního Péráka, který roznášel letáky a pokreslil letenský vepřín. Nápis „Vracím se, protože je mi z toho zle. Vracím se, abych si na vás posvětil – jako když jsem poprvé promnul oči na Letné. Vracím se a vím, že to víte. Plakáty v Terezíně, Praze a Brně mi řekly, že vás viděly“ a „Rudé skvrny připomínají jejich prolitou krev,“ byly doprovodem pro kresbu postavíček potřísněných červenou barvou. Jméno Pérák odkazuje na fiktivního legendárního českého superhrdinu, který za druhé světové války bojoval s nacisty.¹⁸³

¹⁸⁰ ČESKÁ TELEVIZE, ČT 24. Rusnok je bez důvěry a pravice bez stojedničky. *ČT24*, 7. 8. 2013, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1082318-rusnok-je-bez-duvery-a-pravice-bez-stojedničky>>.

¹⁸¹ ČTK, iDNES. Místo přesunu vepřína raději peníze do vzdělání, řekl Sobotka v Letech. *iDnes*, 10. 5. 2014, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/sobotka-v-letech.A140510_095123_domaci_hv>.

¹⁸² ČTK, HRDNINA, Karel. Aktivisté blokuji vepřín v Letech. Požadují jeho okamžité uzavření. *iDnes*, 13. 5. 2014, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/ceske-budejovice/zpravy/aktiviste-blokuji-vepri-n-v-letech.A140513_130320_budejovice-zpravy_khr>.

¹⁸³ MAREK, Lukáš. Fiktivní hrdina Pérák se vrací na scénu, pokreslil vepřín v Letech. *iDnes*, 27. 1. 2015, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/ceske-budejovice/zpravy/fiktivni-hrdina-perak-se-vraci-na-scenu.A150127_094412_budejovice-zpravy_mrl#mox-galerie>.

Tato mnohem provokativnější forma, ve spojitosti s podporou pro odstranění vepřína uvnitř ČSSD a koaličních subjektů, za zmínku stojí například Jiří Dienstbier z ČSSD a ministr kultury Daniel Herman z koaliční Křesťanské demokratické unie – české strany lidové, kteří se problematice věnovali již od roku 2014,¹⁸⁴ nakonec přinesla své ovoce. Ještě před tím však muselo do problému vstoupit turbulentní vyjádření ministra financí Andreje Babiše. Nebylo to vyjádření natolik vzdálené od těch, která pronášela Národní strana. „To, co píšou v novinách, ti blbecci, že tábor v Letech byl koncentrák, to je lež, byl to pracovní tábor. Kdo nepracoval, šup a byl tam,“ řekl Andrej Babiš při návštěvě Varnsdorfu.¹⁸⁵ Následně se za to omluvil, osobně se vložil do jednání s firmou vlastníci vepřín a účastnil se pietní akce v Letech u Písku.¹⁸⁶ Jednání sice probíhalo v té době již roky a ministr kultury Herman byl odhodlaný problém konečně vyřešit.¹⁸⁷ Tato náhoda ale mohla pomoci k tomu, že byl ministr financí ochotnější vyčlenit prostředky na odkup vepřína. Řešení tak tentokrát nenarazilo na finance, které mu zatím byly vždy osudné.

Jedná se o demonstrativní ukázkou toho, proč politici v České republice vůbec otázku klasifikace letenského tábora řešili. Když historik Jaroslav Valenta napsal, že slovo koncentrační tábor vyvolává ve společnosti silně negativní emoce vlivem asociace s hrůzami Osvětlení, měl podle mě pravdu. A byli si toho vědomi i politici, a proto se snažili letenský tábor očistit od této emoce a zároveň ho propojit s obrazem něčeho jiného. Sloužilo k tomu

¹⁸⁴ KOECKÝ, Josef. Dienstbier: Prasečák na místě, kde trpěli lidé, je neúctou k obětem. *iDnes*, 31. 7. 2014, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ministr-dienstbier-bude-usilovat-o-to-aby-v-letech-nebyl-prasecak.A140731_145607_domaci_kop>.

¹⁸⁵ AKTUÁLNĚ, HRADÍLEK, Ludvík. Fotky: Ano, bude líp i ve Varnsdorfu. První školní den Andreje Babiše na severu Čech 31/39. *Aktuálně*, 1. 9. 2016, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/ano-bude-lip-i-ve-vansdorfu-navstivil-ho-andrej-babis/r~f9f8513a703311e68afb002590604f2e/>>.

¹⁸⁶ KOECKÝ, Josef. Dienstbier: Babiš uctil památku Romů, sešel se s majitelem vepřína v Letech. *iDnes*, 6. 9. 2016, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/babis-sepoklonil-u-pamatniku-obeti-romskeho-holocaustu-v-letech.A160906_024227_domaci_kop>.

¹⁸⁷ NĚMEC, Adam. Nedůstojný vepřín v Letech vyřeší ještě tato vláda, tvrdí Herman. *iDnes*, 1. 8. 2016, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/daniel-herman-romsky-internacni-tabor-lety.A160801_200714_domaci_ane>.

popření termínu koncentrační tábor, ale i zvýraznění polopravdy,¹⁸⁸ že úkol zařízení byla náprava nepracujících Romů. Je snazší prezentovat kritiku ze strany EU jako zbytečnou, když letenský tábor vykreslím jako místo původně určené pro lidi vyhýbající se práci, kde se později sice staly tragédie, avšak oběti zemřeli převážně na nemoci a pieta už na místě je. Je snadnější odmítat zafinancovat odstranění vepřína, když nezmíním nebo odmítnu nazvat Lety koncentračním táborem a ze smrti udělám přírodní tragédii, kterou si oběti způsobili sami. A je velmi snadné zapůsobit na některé voliče hrou s předsudkem o nepracujících Romech, jakou předvedl Andrej Babiš.

A tak se ve vyjádřeních mnohých politiků tábor, který očitý svědek mikrobiolog František Patočka mimo jiné popsal slovy: „Spomínam si, že len pohyblivé a zdravé deti priliezli k okrajom a zmocnili sa čiastky pokrmu neveritelne pripraveného. Deti zjavne choré a slabé sa k jedlu prakticky vôbec nedostali. Pri tomto „stravovaní“ cigánskych detí, ktoré bolo skôr podobné zle vykonávanému kŕmeniu zvierat v zoologickej záhrade, som si všimol, že väčšina detí je oblečená v rozpadávajúcich sa košeliach a niektoré boli úplne nahé. Jedinou prikrývkou tohto detského stáda bola veľká celtová plachta, ktorá, samozrejme, pre všetkých nestačila, takže si ju navzájom preťahovali, a to nielen rukami, ale aj zubami. Väčšina detkalila a močila pod seba, pretože v tomto zrejme improvizovanom baraku nebolo postarané o záchody. Aby som zistil skutočný stav hygieny pod celtou, odkryl som ju v celom rozsahu. Prvé, čo som si s hrôzou uvedomil, bol rad detských mŕtvoliek, ktoré ležali medzi deťmi, a druhý, azda tým hroznejší pohľad bol na deti zrejme v agónii, niektoré ešte v horúčkach so strašlivými gangrénami zachvacujúcimi celú dolnú končatinu, ktorá bola čierna až ku stehennému zhybu, alebo celú hornú končatinu. Spomínam si dodnes jasne, že sa tu predo mnou otvoril obraz, ktorý čo do hrôzy predstihol Danteho opisy pekla,“¹⁸⁹ proměnil na docela snesitelné místo.

¹⁸⁸ Tábor byl z počátku pracovní, avšak později se změnil na cikánský, jehož smyslem byla izolace celých romských rodin. O nápravě nepracujícího dítěte nemůže být řeč. Na tuto snahu kamuflovat smysl cikánských táborů upozornil Ctibor Nečas. (více na straně 13)

¹⁸⁹ BERKYOVÁ, Renata. Tábor v Letech: Svědectví, o kterých se nemluví. *Romea*, 23. 3. 2017. [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/tabor-v-letech-svedectvi-o-kterych-se-nemluvi>>.

Aby byla tato analýza kompletní, je třeba zmínit ještě třetí oblast, kde docházelo k pomyslnému útoku na letenský tábor. A tím byla jeho poloha. V debatě toto tvrzení zaznívalo, jako příklad uvedu žalobu na stát za odkup vepřína. Tu její podavatel sdílel s dezinformačním serverem *Parlamentní listy*.¹⁹⁰ A jako argument zde mimo jiné použil polohu. Letenský tábor se údajně neměl nacházet v areálu vepřína. Historickou shodu na tom, že toto tvrzení není pravdivé, však potvrdil i archeologický výzkum, který se zde odehrál.¹⁹¹

Dne 23. listopadu 2017 došlo k podpisu kupní smlouvy,¹⁹² tentokrát už žádné další dějství nenastalo, vepřín byl zhruba po 20 letech od prvního slibu převeden do rukou státu. Kombinace obtížných reálií efektivního vepřína, politické turbulence, ekonomické důvody a možná někdy i fakt, že šlo prostě „jen“ o Romy, způsobily, že něco tak samozřejmého, jako že se místo spojené s genocidou nemá připomínat provozovnou naplněnou vepři, proměnilo na dlouhou dobu neřešitelný problém. Jiří Dienstbier, Daniel Herman a náměstek ministra kultury, který měl tuto věc na starost, René Schreier, obdrželi ocenění od Výboru pro odškodnění romského holocaustu.¹⁹³ Společenské debaty však neustaly.

Jedním z politiků, který svými výroky strhl obrovskou pozornost a pohyboval se taktéž na hraně popírání porajmos, byl Tomio Okamura. Rozhodl jsem se tuto podkapitolu věnovanou debatě o Letech u Písku zakončit právě takto, neboť v tom spatřuji jistou tečku a memento za veškerým množstvím slov, která bránila ve výstavbě důstojného pomníku

¹⁹⁰ PV. Jiří Sadílek: Otevřené trestní oznámení na nezákonný odkup velkovýkrmny vepřína v Letech. *Parlamentní listy*, 4. 11. 2017, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-petice/Jiri-Sadilek-Otevrene-trestni-ozameni-na-nezakonny-odkup-velkovykrmy-veprina-v-Letech-510941>>.

¹⁹¹ ČTK. Trosky koncentračního tábora v Letech byly viditelné už při stavbě vepřína, zjistili archeologové. *iRozhlas*, 3. 10. 2019 (Aktualizováno: 13:37, 3. 10. 2019). [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/lety-u-pisku-koncentracni-tabor_1910031220_jak>.

¹⁹² ČESKÁ TELEVIZE. Prodej vepřína v Letech, stát podepsal smlouvu. *ČT 24*, 23. 11. 2017, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2311837-prodej-veprina-v-letech-dokonan-stat-podepsal-smlouvu-s-firmou-agpi>>.

¹⁹³ ČTK, ECHO24. Pieta za Romy v Letech byla ve znamení díky za zrušení vepřína. *Echo24*, 13. 5. 2018, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://echo24.cz/a/SSk9j/pieta-za-romy-v-letech-byla-ve-znameni-diku-za-zruseni-veprina>>.

letenským obětím. V roce 2014 pro server *Parlamentní listy* řekl: „Byl tu pracovní tábor pro osoby, které se vyhýbaly řádné práci, včetně Čechů a Němců z protektorátu. Internováni nebyli na základě etnika, to znamená, že pracující Romové tu nebyli...“ a pokračoval: „Oběti v táboře rozhodně nebyly oběti jakéhokoli holokaustu.“¹⁹⁴ Skutečně odtržený výrok od historické pravdy, který nakonec nebyl vyhodnocen policií jako trestný čin,¹⁹⁵ ačkoliv zde podle mě došlo ke zpochybnění porajmos. Ne kvůli odmítnutí používat označení koncentrační tábor, ale kvůli asociaci letenských vězňů s odmítáním práce a vyčlenění tábora z nacisty organizované genocidy na Romech a Sintech. Tomio Okamura částečně své vyjádření mírnil. Zároveň se odvolal například na historika Jaroslava Valentu, který byl již v této práci zmiňován. Ten sice soudil, že letenský tábor nebyl koncentrační. S tvrzeními, že oběti zde nebyly součástí množiny obětí porajmos, že se jednalo jen o pracovní tábor, či že nemoci si zavlekli vězni do tábora svou vinou, neměl nic společného a politik se na něj odvolal neoprávněně.

V roce 2018 se zase dopustil tvrzení, že letenský tábor nebyl oplocený a byl zde naprosto volný pohyb. Za což se následně omluvil. Z jeho politického hnutí však ve stejné době zaznívala slova o neexistujícím pseudokoncentráku. Žádný z výroků nebyl však policií vyhodnocen jako trestný.¹⁹⁶ Okamurovo tvrzení přitom například vyvrací svědectví Josefa Serinka, který přímo o plotu mluvil.¹⁹⁷ Ačkoliv útěk byl možný a hlavní zábranou nebyl plot, ale protektorát samotný.

¹⁹⁴ PETŘÍK, Lukáš. Ohromná ostuda, řekl kníže k věci, která trápí Romy. A Ransdorf mu připomněl tuto nehezkou věc z minulosti. *Parlamentní listy*, 1. 8. 2014, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Ohromna-ostuda-rekl-knize-k-veci-ktera-trapi-Romy-A-Ransdorf-mu-pripomnel-tuto-nehezkou-vec-z-minulosti-329210>>.

¹⁹⁵ ČTK, iDNES. Policie nebude stíhat Okamuru za výroky o koncentračním táboře v Letech. *iDnes*, 14. 11. 2014, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/tomio-okamura-vyroky-lety-u-pisku-zprosteni-viny.A141114_105410_domaci_aba>.

¹⁹⁶ ČTK, DENNÍK N. Okamura a Rozner bez trestu. Za výroky o táboře v Letech stíhání nebudou. *Denník N*, 16. 10. 2018, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.denik.cz/z_domova/okamura-a-rozner-se-trestu-vyhnout-za-vyroky-o-tabore-v-letech-stihani-nebudou-20181016.html>.

¹⁹⁷ SERINEK, Josef, Jan TESAŘ a Josef ONDRA. Česká cikánská rapsodie. Praha: Triáda, 2016. Delfin (Triáda). svazek I. s. 53.

Zlehčování utrpení, snižování vážnosti a neinformované komentáře dezinterpretující historická fakta se staly nástrojem odporu proti odstranění letenského vepřína, který politici používali mnohokrát. A proto záleží na tom, zdali větu „V Letech nebyl koncentrační tábor“ říká historik řešící odbornou klasifikaci nebo někdo, kdo tím vlastně myslí, že se nic zločinného nestalo.

3.4 Mlčení o táboře v Hodoníně u Kunštátu

Na rozdíl od letenského tábora byl ten hodonínský o poznání větším způsobem opomenut, ačkoliv byl mnohokrát zmiňován ve vládních dokumentech společně s letenským táborem a vytvoření památníku se dočkal dříve. Větší mediální spor se týkal pouze otázky, jak se vypořádat s tím, že tábor sloužil nejen pro oběti porajmos, což vyústilo ve spor mezi Muzeem romské kultury a Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J. A. Komenského, jehož podstatu popsal ve své diplomové práci Lukáš Brychta.¹⁹⁸ Jednalo se o ukázkovou demonstraci konkurence obětí. Tentokrát zde však oběti porajmos představovali etablovanou skupinu.

Tuto disproporci si vysvětlují hned několika vzájemně působícími vlivy. Za prvé Paul Polansky a Markus Pape se zajímali prakticky výlučně o letenský tábor, přitahovali zahraniční zájem a jejich expresivní projevy budily velký ohlas. Za druhé v letenském táboře zemřelo více lidí, což může znít pro někoho nepodstatně, avšak cítím nutnost to jako faktor zmínit. Za třetí vepřín na takovém místě budil větší odpor a zároveň zájem než rekreační centrum. A za čtvrté finanční prostředky potřebné na změnu letenského areálu byly výrazně vyšší. To dohromady způsobilo, alespoň tak to vidím já, že letenský tábor na sebe stáhl pozornost příznivců i odpůrců, což se stalo základem velmi barvitě diskuse.

¹⁹⁸ BRYCHTA, Lukáš. Tábor Hodonín u Kunštátu v proměnách doby: od kárného pracovního tábora po místo kolektivní paměti. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce Koura, Petr, s. 113–115.

3.5 Nese český stát nějakou míru odpovědnosti za porajmos?

Provokativní otázku nastolovali a částečně nebo zcela na ni odpovídali kladně zejména Paul Polansky a Markus Pape, z českých historiků poté třeba Jan Tesař. Oponentní stanovisko formuloval Jaroslav Valenta, který napsal, že provinění jednotlivců nezakládá vinu národa a že protektorátní úřady jednaly zcela podřízeně.¹⁹⁹ Téma skloňovali také novináři, třeba Jindřich Šídlo. Je nepopíratelným faktem, že tento výsek mnohem rozsáhlejší genocidy Romů a Sintů v Evropě byl motivován nacistickou ideologií a česká epizoda byla součástí genocidní mašinerie nacistického Německa. Přesto by bylo chybou tímto tuto otázku zakončit. Jak popsál Ctibor Nečas, v Říši byl soupis Romů vytvořen později a říšské moci trvalo déle, než započala násilně shromažďovat romské obyvatelstvo, naproti tomu české protektorátní úřady postupovaly v těchto otázkách daleko rychleji.²⁰⁰ Z toho lze ovšem soudit, že pokud by existovala vůle, mohly úmyslně protektorátní úřady ve snaze ochránit své občany postupovat pomaleji. Minimálně stejnou rychlostí jako ty říšské.

Další podstatná věc potřebná ke zvážení je fakt, že dozorcí v táborech v Letech i Hodoníně byly výhradně Češi. Někteří z nich se k vězňům chovali velice brutálně. Toto chování v letenském táboře doložil například Petr Klinovský, který ve své práci zmínil žádost velitele tábora o výměnu 20 gumových obušků, které byly již nefunkční pro časté užívání. Na bití si vzpomínali i očití svědci a nelze vyloučit ani sexuální násilí.²⁰¹ Sám autor soudil, že každá z obětí byla „nejen obětí nacistické mašinerie, ale rovněž protektorátní správy“.²⁰² Žádný z dozorců navíc nikdy nebyl potrestán.²⁰³

¹⁹⁹ VALENTA, Jaroslav: Mediální debata o táboru v Letech očima historika. In: Historikové a kauza Lety. Praha: Academia, 1999, s. 14–15.

²⁰⁰ NEČAS, Ctibor. Holocaust českých Romů. Praha: PROSTOR, 1999, s. 19.

²⁰¹ KLINOVSÝ, Petr. Lety u Písku. Neznámý příběh dozorců. Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů, 2016, roč. 10, č. 2, s. 9 a 15.

²⁰² Tamtéž, s. 16.

²⁰³ SCHUSTER, Michal. Proces s Blažejem Dydyem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947. In: Romano džaniben, 2013, roč. 20, č. 1, s. 100.

Z výše popsaného lze soudit, že český stát nese odpovědnost srovnatelnou s odpovědností jiných okupovaných zemí, což neznamená, že tato odpovědnost je nulová. V roce 1995 francouzský prezident uznal, že jeho země měla podíl viny na provedení francouzské epizody šoa. Použil u toho slova o podpoře okupantů, kterou poskytla část francouzské společnosti a státní aparát Francie.²⁰⁴ Podobným způsobem vnímám spoluvinu protektorátu. Část společnosti a státní aparát se staly oporou pro český porajmos a někdy byly důslednější než sami nacisté v Říši, a protože tento aparát nevznikl se zrozením protektorátu a nezaničil s jeho koncem, není možné tvrdit, že by nebyl český.

Tuto spoluvinu uznala česká vláda ve svém zamítavém stanovisku k přesunu letenského vepřína v roce 1995.²⁰⁵ Debaty na toto téma se však stále objevují.

²⁰⁴ SIMONS, Marlise. Chirac Affirms France's Guilt In Fate of Jews. *New York Times*, 17. 7. 1995, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.nytimes.com/1995/07/17/world/chirac-affirms-france-s-guilt-in-fate-of-jews.html>>.

²⁰⁵ VLÁDA ČR. Usnesení vlády České republiky ze dne 7. dubna 1999, č. 280. O dalším postupu v souvislosti s nacistickou genocidou Romů. [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/5FD2EA02ED1EF4EAC12571B6006C6C2D?OpenDocument>.

Závěr

Ve své práci jsem sledoval a mapoval českou porevoluční kulturu vzpomínání na porajmos. V každé ze tří oblastí, které jsem sledoval, jsem si položil základní výzkumné otázky, na které jsem hledal odpovědi.

Česká historiografie sledovala porajmos z mnoha úhlů, začínala studiem písemných pramenů a posléze dala prostor i orální historii. Pozornosti se nevyhnul snad žádný aspekt od obětí až po dozorce. Dalo by se říct, že historici významným způsobem předechnali zbytek společnosti, protože jejich zájem sahal až do 70. let 20. století. Je však pravdou, že z velké části se jednalo o zásluhu Ctibora Nečase, který s porajmos spojil podstatnou část svého odborného života. Stal se inspirací pro mnohé další historiky a některé přímo k tomuto tématu přivedl. Těžko by byly dějiny porajmos u nás zpracovány tak všestranně, pokud by nedošlo k jeho osobnímu vkladu. Zájem ostatních historiků se probouzel postupně, na konci 90. let a v průběhu prvních dvou dekád 21. století vznikla nová zásadní díla, která navázala na práci Ctibora Nečase a rozšířila pohled české historiografie. Plejádu těchto nových prací uzavřelo monumentální dílo Jana Tesaře, které vyšlo v roce 2016. Jsem přesvědčen, že zájem českých historiků o tyto události neustane ani v budoucnu.

Aktivní připomínání genocidy Romů a Sintů na našem území dnes probíhá prostřednictvím celé řady pietních akcí, v místě bývalého hodonínského tábora leží pietní a vzdělávací instituce, na místě letenského tábora bude obdobné zařízení v blízké budoucnosti. Muzeum romské kultury věnuje porajmos stálou expozici a vzdělávání o porajmos se dostalo i na internet. Cesta to však nebyla snadná, v 90. letech narážely snahy hrstky aktivních na neochotou a nezájmem. Zlom přinesly společenské debaty, díky kterým se v průběhu druhé dekády 21. století poměrně rozsáhlá síť institucí a organizací mohla opřít o klíčová místa bývalých cikánských táborů. Česká společnost se o problematiku zajímá stále více a lze konstatovat, že se nevydává cestou zapomnění. Na obzoru se však objevila nová výzva v podobě konkurence obětí. Ta má potenciál některé vazby zničit, protože množství tohoto vzpomínání, stejně jako množství organizací věnující se mu, zastřešuje oběti šoa a porajmos dohromady.

Společenské diskuse byly probuzeny intervencí ze zahraničí a aktivním přístupem hrstky českých občanů. Paul Polansky vytvořil skandál s mezinárodním přesahem, který vyvolal širokou paletu reakcí od podpory přes razantní odmítnutí. Od té doby se téma cyklicky objevovalo a bylo ještě mnohokrát stimulováno zvenčí. Při popisování těchto názorových střetů jsem si všiml množství opakujících se jevů. Věvodily tři základní témata – otázka letenského tábora, otázka jeho klasifikace a otázka odpovědnosti Čechů za porajmos. V průběhu času se tato témata neustále recyklovaně vracela a stala se evergreenem. Podobným způsobem se opakovaly i reakce na tato témata. Zainteresovaná část společnosti se rozdělila na každém z témat do dvou táborů. Jeden chtěl odstranit vepřin na místě letenského tábora, druhý ne. Jeden přiznával jistou míru odpovědnosti Čechům za porajmos, druhý to pokládal za zcela nemístné. Jeden často lpěl na pojmu koncentrační tábor, což dle mého názoru souvisí s konkurencí obětí, zatímco druhý to stejně urputně odmítal.

Neopakovaly se však jen témata a rozpory, ale i argumenty. To bylo patrné zvláště u politicky aktivních účastníků této debaty. Analýzou jejich výroků jsem odhalil hlavní oblasti, na které se soustředili, těmi bylo zpochybnění klasifikace letenského tábora jako koncentračního, asociace obětí a vězněných s předsudkem o nepracujících Romech a popis letenského tábora jako místa jejich převýchovy. V menší míře docházelo i ke zpochybnění umístění letenského tábora. Cíle se měnily, avšak prostředky zůstávaly stejné. Ono zneužívání historie k politickým tahanicím se stalo převládajícím fenoménem. Naopak druhá strana pomyslné barikády se vyznačovala věčnými sliby, což postupně proměnilo tvář občanského aktivismu, který na cestě k důstojné připomínce pro oběti genocidy, zhrubl a stal se radikálnější.

Porajmos rezonoval v české společnosti ve velmi různorodých podobách, stal se součástí politických střetů, vyvolal velké polemiky médií a části společnosti. Této debatě se nevyhnula ani skandalizace, mezinárodní tlak, lži, dezinformace, aktivistické bojkoty a blokády. Zaznívaly dokonce výroky, které by mohly být hodnoceny jako zpochybňování porajmos. Naopak česká historiografie přistupovala k tématu zodpovědně a s velkým zájmem. A organizované připomínání získalo stabilní zázemí.

Další oblastí zájmu by se mohly stát školské instituce. Ty mají potenciál doplnit tento obraz o aspekt toho, jak se učí o porajmos a genocidách obecně v českém školském systému.

Seznam použitých pramenů a literatury

Odborné publikace

BENZ, Wolfgang a spol. Enzyklopädie des Nationalsozialismus. [Ed.]: Benz, Wolfgang – Graml, Hermann – Weiss, Hermann. München, 1997. ISBN 3423330074.

DANIEL, Bartoloměj. Dějiny Romů: Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku. Vydání první. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. ISBN 8070673958.

HANCOCK, Ian. A Glossary of Romani Terms. The American Journal of Comparative Law, roč. 45, č. 2, jaro 1997. ISSN 0002-919X.

HORVÁTHOVÁ, Jana, ed. Ma bisteren – nezapomeňme: historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942-1943). Vydání první. Brno: Muzeum romské kultury, 1997. ISBN 80-238-1794-9.

HORVÁTHOVÁ, Jana. Fenomén Polansky, recenzní článek. In: Romano Džaniben, 2015, roč. 22, č. 1. ISSN 1210-8545.

HORVÁTHOVÁ, Jana. Kapitoly z dějin Romů. Praha: Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-615-X

HORVÁTHOVÁ, Jana. Možnosti integrace na příkladu moravských Romů. Praha. In: Romano džaniben, 1994, roč. 1, č. 1, s. 17. ISSN 1210-8545.

HORVÁTHOVÁ, Jana. Základní informace o dějinách a kultuře Romů. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999. ISBN 9788023837513.

KLINOVSKÝ, Petr. Lety u Písku. Neznámý příběh dozorců. Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů, 2016, roč. 10, č. 2. ISSN 1802-8241.

LHOTKA, Petr. Pojem "Cikána" v právních normách od začátku 20. století do roku 1945. In: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 2009, roč. 2009, č. 16. ISSN 1213-8452.

LKOTKA, Petr. Svaz Cikánů-Romů 1969-1973: doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury "Svaz Cikánů-Romů (1969-1973) - z historie první romské organizace v českých zemích. Brno: Muzeum romské kultury, 2009. ISBN 8086656160.

NEČAS, Ctibor. Andr oda taboris. Tragédie cikánských táborů v Letech a v Hodoníně. Brno: Masarykova univerzita Brno, 1995. ISBN 80-210-1092-4.

NEČAS, Ctibor. Cikáni v Hodoníně u Kunštátu v letech 1940-1943. In: Vlastivědný věstník moravský Brno: Musejní spolek, 1974, roč. 26, č. 1. ISSN 0323-2581.

NEČAS, Ctibor. Českoslovenští Romové v letech 1938-1945. Brno: Masarykova univerzita, 1994. ISBN 80-260-945-4.

NEČAS, Ctibor. Holocaust českých Romů. Praha: PROSTOR, 1999. ISBN 9788072600236.

NEČAS, Ctibor. Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981.

NEČAS, Ctibor. Nemůžeme zapomenout – naši bisteras. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. ISBN 8070673540.

NEČAS, Ctibor. Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945). Vydání první. Brno: Matice moravská, 2005. ISBN 8086488209.

NEČAS, Ctibor. Romové v České republice včera a dnes. 3. doplněné vydání. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1995. ISBN 80-7067-559-4.

NEČAS, Ctibor. Špalíček romských miniatur: osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy. Vydání první. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 9788073251512.

OZ, Amos. The Meaning of Homeland. New York, New Outlook, 31. 1. 1988.

PAPE, Markus a DVOŘÁK, Joachim, ed. A nikdo vám nebude věřit: dokument o koncentračním táboře Lety u Písku. Překlad David Čaněk. Vydání první. Praha: G plus G, 1997. ISBN 8090189687.

SERINEK, Josef, TESAŘ, Jan a ONDRA, Josef. Česká cikánská rapsodie. Praha: Triáda, 2016, Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-86-2.

SCHUSTER, Michal. Proces s Blažejem Dydyem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947. In: Romano džaniben: časopis romistických studií, 2013, roč. 20, č. 1. ISSN 1210-8545.

SLÁDEK, Oldřich. Zločinná role gestapa: nacistická bezpečnostní policie v čes. zemích 1938-1945. Praha: Naše vojsko, 1986.

VALENTA, Jaroslav. Mediální debata o táboru v Letech očima historika. In: Historikové a kauza Lety. Praha: Academia, 1999. ISBN 8020007482.

WAAGEOVÁ, Eliška a SCHUSTER, Michal. Jom ha-šoa: mít své místo: žáci škol předválečného Československa a Protektorátu Čechy a Morava: Židé a Romové: oběti holocaustu. Praha: Institut Tereziánské iniciativy, 2014. ISBN 9788026064398.

WIESEL, Elie. Some Questions That Remain Open. In: Comprehending the Holocaust, 1988.

Metodologická literatura

ASSMANN, Jan. Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Přeložil: POKORNÝ, Martin. Praha: Prostor, 2001. ISBN 8072600516.

BARTOŠ, Josef. Úvod do metodiky a techniky historické práce. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1992. ISBN 8070671548.

HORSKÝ, Jan a TUŠEK, Jan. Paměť jako objekt teoretické analýzy či jako objekt manipulace. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám. Vydání první. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 9788024626895.

HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám. Vydání první. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 9788024626895.

HROCH, Miroslav. Úvod do studia dějepisu: určeno pro posl. fakulty filozof. a pedagog. Díl 4, Metody historikovy práce. Vydání první. Praha: SPN, 1983.

MAUR, Eduard. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 9788024626895.

SMYČKA, Václav. Vzpomínáme na vzpomínku: Kultura vzpomínání jako překlad a trvání. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám. Vydání první. Praha: Karolinum, 2014, s. ISBN 9788024626895.

Další literatura

POLANSKY, Paul. Bouře. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-24-2.

POLANSKY, Paul. Dvakrát tím samým. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-11-0.

POLANSKY, Paul. Tábor smrti Lety. Vyšetřování začíná: 1992–1995. Hradec Králové: Antifašistická akce, 2014. ISBN 978-80-260-7200-3.

POLANSKY, Paul. Tíživé mlčení: svědectví těch, kteří přežili Lety. Praha: G plus G, 1998. ISBN 80-86103-13-7.

Diplomové práce

BRYCHTA, Lukáš. Tábor Hodonín u Kunštátu v proměnách doby: od kárného pracovního tábora po místo kolektivní paměti. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce Koura, Petr.

JAŠEK, Ivo. Romský holocaust [online]. Brno, 2014 [cit. 17. 5. 2021]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/mqmi5/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Slavomír LESŇÁK.

Státní a mezinárodní zdroje úřední povahy

EVROPSKÝ PARLAMENT. Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii. P6_TA(2005)0151. *EuroparlEuropa*, 28. 4. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0151_CS.pdf>.

DEPARTMENT OF STATE, US. Country Reports on Human Rights Practices for 1999 – volume II. Květen 2000. *Books.google.cz*, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://books.google.cz/books?id=4ca6pKcSJrcC&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>>, s. 1500.

MINISTERSTVO KULTURY ČR. Zřizovací listina Muzea romské kultury, č.j. 18 295/2004, revidována v roce 2010 a 2012. [online]. [cit. 25. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <[file:///C:/Users/Pet%C3%ADk/Downloads/Zrizovaci-listina-Muzea-romske-kultury%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Pet%C3%ADk/Downloads/Zrizovaci-listina-Muzea-romske-kultury%20(1).pdf)>

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY ČR. Muzeum romské kultury převezme druhý památník romského holocaustu. *Msmt.cz*, 5. 12. 2017, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/muzeum-romske-kultury-prevezme-druhy-pamatnik-romskeho>>.

UNITED NATION. Report of the Human Rights Committee Volume I, 108th Session (8-26 July 2013); 109th Session (14 October-1 November 2013); 110th Session (10-28 March 2014). [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210578288/read>>, s. 47.

VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY. Usnesení vlády ze dne 4. května 2009, č. 589. *vlada.cz*, 4. 5. 2009, [online]. [24. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <[https://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/6DFE372AE0102BC7C12575A8004335A7/\\$FILE/589%20uv090504.0589.pdf](https://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/6DFE372AE0102BC7C12575A8004335A7/$FILE/589%20uv090504.0589.pdf)>.

VLÁDA ČR. Usnesení vlády České republiky ze dne 11. ledna 1999, č. 36. K přípravě pietní úpravy míst někdejších koncentračních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu na Moravě. [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW:

<https://albatros.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/B2179601ACECFE6FC12571B6006F72B0?OpenDocument>.

VLÁDA ČR. Usnesení vlády České republiky ze dne 7. dubna 1999, č. 280. O dalším postupu v souvislosti s nacistickou genocidou Romů. [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW:

<https://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/WebGovRes/5FD2EA02ED1EF4EAC12571B6006C6C2D?OpenDocument>.

ZASTUPITELSTVO MĚSTA BRNO. Zápis ze zastupitelstva Města Brna č. Z2/022. *Brno.cz*, 1996, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.brno.cz/sprava-mesta/dokumenty-mesta/zapisy-ze-zastupitelstva-mesta-brna/?cislo=814&rok=1996&dokument=3&platnost=1>>.

Prameny dostupné online

90' [televizní pořad]. ČT 24, 9. 2. 2018, 20:07, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/11412378947-90-ct24/218411058130209-spor-o-historii-tabora-v-letech-u-pisku>>.

90' [televizní pořad]. ČT 24, 9. 2. 2018, 20:07, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/11412378947-90-ct24/218411058130209-spor-o-historii-tabora-v-letech-u-pisku>>.

AKTUÁLNĚ, HRADÍLEK, Ludvík. Fotky: Ano, bude líp i ve Varnsdorfu. První školní den Andreje Babiše na severu Čech 31/39. *Aktuálně*, 1. 9. 2016, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/ano-bude-lip-i-ve-vansdorfu-navstivil-ho-andrej-babis/r~f9f8513a703311e68afb002590604f2e/>>.

BAUDYŠOVÁ, Jana. Zemřel profesor Ctibor Nečas, průkopník bádání o historii Romů. *Romea*, 21. 12. 2017, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/zemrel-pofesor-ctibor-necas-prukopnik-badani-o-historii-romu>>.

BERKYOVÁ, Renata. Tábor v Letech: Svědectví, o kterých se nemluví. *Romea*, 23. 3. 2017. [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/tabor-v-letech-svedectvi-o-kterych-se-nemluvi>>.

BRABEC, Jan a NEČAS, Ctibor. Já je dnes chápu jako lidi sobě rovné. *Respekt*, 23. 1. 1995, roč. 5, č. 4, (aktualizováno 36. 3. 2016), [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1995/4/ja-je-dnes-chapu-jako-lidi-sobe-rovne>>.

BUEHNER, Kristin. Author continues fight to Help Kosovar Gypies. *Globe-Gazette Mason City*, Iowa, 16. 5. 2000, s. 4. [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.newspapers.com/image/?clipping_id=37345953&fcfToken=eyJhbGciOiJIUzI1NiIsInR5cCI6IkpXVCJ9.eyJmcmVlZXpZXCtaWQjM5MTE0MDE3NywiaWF0IjoxNjI0MjIzNDM4LCJleHAiOjE2MjQzMDk4Mzh9.nnuTPpzBmg7WVwiJv6megW1xR_2EmZLZpZYAxNyVV4o>.

ČESKÁ TELEVIZE, ČT 24. Prodej vepřína v Letech, stát podepsal smlouvu. *ČT 24*, 23. 11. 2017, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2311837-prodej-veprina-v-letech-dokonan-stat-podepsal-smlouvu-s-firmou-agpi>>.

ČESKÁ TELEVIZE, ČT 24. Rusnok je bez důvěry a pravice bez stojedničky. *ČT 24*, 7. 8. 2013, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1082318-rusnok-je-bez-duvery-a-pravice-bez-stojednicky>>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 19. - 20. 6. 1998. *Volby.cz*, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.volby.cz/pls/ps1998/u610>>.

ČTK (13. 5. 1997), GÁL, Fedor. Desetiletka v Letech u Písku – pravolevý oportunismus v praxi, KECY V KLECI. *Fedorgal.cz*, nedatováno, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/g-plus-g/romsky-holocaust/analyza-let.pdf>>, s. 2.

ČTK a BENEŠ, D. Edvard. V Památníku Terezín začala výstava o romském holocaustu. *Litoměřický deník*, 3. 8. 2020, [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW:

<https://litomericky.denik.cz/zpravy_region/obrazem-v-pamatniku-terezin-zacala-vystava-romskem-holocaustu-20200803.html>.

ČTK, DENNÍK N. Okamura a Rozner bez trestu. Za výroky o tábore v Letech stíhání nebudou. *Denník N*, 16. 10. 2018, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.denik.cz/z_domova/okamura-a-rozner-se-trestu-vyhnout-za-vyroky-o-tabore-v-letech-stihani-nebudou-20181016.html>.

ČTK, ECHO24. Pieta za Romy v Letech byla ve znamení díky za zrušení vepřína. *Echo24*, 13. 5. 2018, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://echo24.cz/a/SSk9j/pieta-za-romy-v-letech-byla-ve-znameni-diku-za-zruseni-veprina>>.

ČTK, HRDNINA, Karel. Aktivisté blokují vepřín v Letech. Požadují jeho okamžité uzavření. *iDnes*, 13. 5. 2014, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/ceske-budejovice/zpravy/aktiviste-blokuji-vepri-n-v-letech.A140513_130320_budejovice-zpravy_khr>.

ČTK, iDNES. Místo přesunu vepřína raději peníze do vzdělání, řekl Sobotka v Letech. *iDnes*, 10. 5. 2014, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/sobotka-v-letech.A140510_095123_domaci_hv>.

ČTK, iDNES. Policie nebude stíhat Okamuru za výroky o koncentračním tábore v Letech. *iDnes*, 14. 11. 2014, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/tomio-okamura-vyroky-lety-u-pisku-zprosteni-viny.A141114_105410_domaci_aba>.

ČTK, LIDOVKY. Nečas v Letech: Na koupi vepřína nemá vláda peníze. *Lidové noviny*, 9. 7. 2012, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/necas-rekl-ze-vlada-nema-penize-na-koupi-veprinu-u-pomniku-u-let.A120709_124938_ln_domov_kim>.

ČTK, POKORNÝ, Martin. Vepřín v Letech do konce roku zbourají. Firma Agpi předala areál státu. *iRozhlas*, 3. 4. 2018, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/veprin-lety-u-pisku-agpi-pamatnik_1804031852_ako>.

ČTK, RYŠAVÝ, Zdeněk. Romské organizace vyzvaly k bojkotu pietního aktu, který v Letech u Písku pořádá lidický památník a Úřad vlády. *Romea*, 7. 7. 2012, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/romske-organizace-vyzvaly-k-bojkotu-pietniho-aktu-ktery-v-letech-u-pisku-porada-lidicky-pamatnik-a-urad-vlady>>.

ČTK. Demolice veprína v Letech se odkládá. Otevření památníku se ale nezpozdí. *iDnes*, 12. 9. 2020, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/ceske-budejovice/zpravy/pamatnik-lety-veprin-holocaust-mrk-romove-druha-svetova-valka.A200912_090753_budejovice-zpravy_zdo>.

ČTK. IDnes. Rozhodnutí vlády je prohrou Petra Uhla. *iDnes*, 9. 4. 1999, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rozhodnuti-vlady-je-prohrou-petra-uhla.A_990407_200816_domaci_jkl>.

ČTK. Lety: Pape se zřejmě dopustil přestupku. *Aktuálně*, 21. 1. 2006, [online], [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/lety-pape-se-zrejme-dopustil-prestupku/r~i:article:57168/>>.

ČTK. Lidé čtením jmen připomněli oběti holokaustu. *České noviny*, 8. 4. 2021, [online]. [cit. 25. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/cteni-jmen-pripomene-dnes-obeti-holokaustu-akce-bude-on-line/2018762>>.

ČTK. Obrazem: Památník tábora v Letech bude mít podobu lesa. Podívejte se na vítězný návrh. Domáci. *Aktuálně*, 9. 6. 2020, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/obrazem-vitezny-navrh-podoby-pamatniku-romskeho-tabora-lety/r~38a3871caa5d11eaa6f6ac1f6b220ee8/>>.

ČTK. Spisovatel: Rodiče Schwarzenberga využívali pracovníky z Letů. *Novinky*, 1. 6. 2008, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.novinky.cz/domaci/clanek/spisovatel-rodice-schwarzenberga-vyuzivali-pracovniky-z-letu-40199261>>.

ČTK. Topolánek: Na Lety peníze nebudou. *Lidové noviny*, 6. 4. 2007, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/topolanek-na-lety-penize-nebudou.A070406_121322_ln_domov_vvr>.

ČTK. Trosky koncentračního tábora v Letech byly viditelné už při stavbě vepřína, zjistili archeologové. *iRozhlas*, 3. 10. 2019 (Aktualizováno: 13:37, 3. 10. 2019). [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/lety-u-pisku-koncentracni-tabor_1910031220_jak>.

ČTK. Trosky koncentračního tábora v Letech byly viditelné už při stavbě vepřína, zjistili archeologové. *iRozhlas*, 3. 10. 2019, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/lety-u-pisku-koncentracni-tabor_1910031220_jak>.

ČTK. Zemřel Ctibor Nečas, emeritní profesor Masarykovy univerzity, znalec romské historie a holokaustu. *iRozhlas*, 21. 12. 2017, [online]. [cit. 2. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/ctibor-necas-masarykova-univerzita-umrti-historie-holokaust-romove_1712211727_jgr>.

Databáze obětí holocaustu. *Holocaust.cz*, 2. 4. 2014, [online]. [cit. 25. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>>.

DOLANSKÝ, Lukáš. Uhl: Vepřín v Letech se bude stěhovat. *iDnes*, 4. 3. 1999, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/uhl-veprin-v-letech-se-bude-stehovat.A_990304_180235_domaci_lsd>.

FIALA, Jaroslav. Schwarzenberg a Češi by se měli smířit se svou minulostí. *A2larm*, 9. 12. 2014, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://a2larm.cz/2014/12/schwarzenberg-by-se-mel-smirit-se-svou-minulosti/>>.

FRANKL, Michal. Český koncentrák není koncentrák? *Holocaust.cz*, 20. 5. 2005 (poslední aktualizace 02. 9. 2016), [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.holocaust.cz/zdroje/aktuality/2005-2/cesky-koncentrak-neni-koncentrak/>>.

GABAL, Peter. Neúspěšný pokus o dialog v Letech u Písku. *České rádio*, 23. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://cesky.radio.cz/neuspesny-pokus-o-dialog-v-letech-u-pisku-8623528>>.

GÁL, Fedor. Desetiletka v Letech u Písku – pravolevý oportunistus v praxi, KECY V KLECI. *Fedorgal.cz* nedatováno, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/g-plus-g/romsky-holocaust/analyza-let.pdf>>, s. 11.

GÁL, Fedor. Skandál nebo Skandalizace? *Fedorgal.cz*, 16. 1. 2013, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=320>>.

GÁL, Fedor. Skandál nebo Skandalizace? *Fedorgal.cz*, 3. 6. 2008, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=108>>.

GARCIA, J. Malcolm. Gypsy families in Kosovo on toxic land. *Washington Times*, 3. 3. 2009, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://m.washingtontimes.com/news/2009/may/03/gypsy-families-kosovo-abandoned-toxic-land/>>.

GILAD, Elon. Shoah: How a Biblical Term Became the Hebrew Word for Holocaust. *Haaretz*, 1. 5. 2019, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.haaretz.com/jewish/holocaust-remembrance-day/.premium-shoah-how-a-biblical-term-became-the-hebrew-word-for-holocaust-1.5236861>>.

Havel udával Židy a Schwarzenberg používal k práci vězně z tábora v Letech. *KSČM*, 16. 3. 2018, [online]. [cit. 20. 5. 2015]: Dostupné z WWW: <<https://prahavychod.kscm.cz/cs/publikace/publikace-ke-stazeni/pripad-nepovsimnute-knihy>>.

HOLECOVÁ, Simona. Stát konečně vykoupí pozemky v Letech. *Aktuálně*, 16. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/stat-konecne-vykoupi-pozemky-v-letech/r~i:article:52648/>>.

Holocaust/holokaust. Ústav pro jazyk český. *Akademie věd České republiky*, nedatováno, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ujc.avcr.cz/jazykova-poradna/dotazy/0004.html>>.

HORVÁTH, D. Radek. Drahomír Radek Horváth: Nečasova účast je průlom a projev byl zásadní. Lety u Písku, *Romea*, 9. 7. 2012, [online]. [cit. 17.5.2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/publicistika/komentare/drahomir-radek-horvath-necasova-ucast-je-prulom-a-projev-byl-zasadni>>.

HŮLKOVÁ, Eva. Host: Čeněk Růžička, předseda Výboru pro odškodnění romského holocaustu. *Hovory. Český rozhlas*, 27. 1. 2019, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z

WWW: <<https://plus.rozhlas.cz/host-cenek-ruzicka-predseda-vyboru-pro-odskodneni-romskeho-holocaustu-7747398>>.

CHARVÁT, Jan. Otevřeli Památník holocaustu Romů. *Blanický deník*, 21. 8. 2019, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://blanensky.denik.cz/zpravy_region/otevrelipamatnik-holocaustu-romu-bez-expozic-ale-s-vystavami-20190821.html>.

iDNES, HANSLÍK, Hanuš. Lídři Koalice: Do vlády půjdeme spolu. *iDnes*, 30. 5. 2002, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/lidri-koalice-do-vlady-pujdeme-spolu.A020405_124222_zpr_volby_has>.

iDNES. Nacionalisté chtějí v Letech kontroverzní památník. *iDnes*, 12. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/nacionaliste-chteji-v-letech-kontroverzni-pamatnik.A060112_094702_domaci_mr>.

iDNES. Nacionalisté odhalili pomník v Letech o týden dříve. *iDnes*, 16. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/nacionaliste-odhalili-pomnik-v-letech-o-tyden-drive.A060116_090349_domaci_mia>.

iDNES. Uhl žaluje Ransdorfa za slova o tábore v Letech. *iDnes*, 10. 5. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/uhl-zaluje-ransdorfa-za-slova-o-tabore-v-letech.A050510_131611_domaci_jpl>.

iDNES. Vláda se pokusí vykoupit sporný vepřín. *iDnes*, 25. 5. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vlada-se-pokusi-vykoupit-sporny-veprin.A050525_124354_domaci_lkr>.

iDNES. Vláda vyslala Karáska jednat o vepřínu. *iDnes*, 9. 6. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vlada-vyslala-karaska-jednat-o-veprinu.A050609_164005_domaci_lkr>.

Informace o projektu holocaust.cz. Portál holocaust.cz podpořili. *Holocaust.cz*, 12. 03. 2021, [online]. [cit. 24. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.holocaust.cz/informace-o-projektu-holocaust-cz/>>.

KOECKÝ, Josef. Dienstbier: Babiš uctil památku Romů, sešel se s majitelem vepřína v Letech. *iDnes*, 6. 9. 2016, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW:

<https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/babis-se-poklonil-u-pamatniku-obeti-romskeho-holocaustu-v-letech.A160906_024227_domaci_kop>.

KOECKÝ, Josef. Dienstbier: Prasečák na místě, kde trpěli lidé, je neúctou k obětem. *iDnes*, 31. 7. 2014, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ministr-dienstbier-bude-usilovat-o-to-aby-v-letech-nebyl-prasecak.A140731_145607_domaci_kop>.

KOLÁŘ, Petr. Paroubek je silný a zřetelný politik. *Lidové noviny*, květen 2005 (aktualizace 17. 1. 2006). [online], [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/paroubek-je-silny-a-zretelny-politik.A060117_200904_ln_rozhovory_hlm>.

Koncentrace. Slovník spisovného jazyka českého. *Ústav pro jazyk český, v. v. i., ©2011*. [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=koncentra%C4%8Dn%C3%AD&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

Koncentrák. Slovník cizích slov. *Knihy ABZ*, nedatováno, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/koncentrak>>.

KP Pietní místo Lety. Rekonstrukce. *Lety-memorial.cz*, 19. 5. 2014, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z web archivu WWW: <https://web.archive.org/web/20140419140111/http://www.lety-memorial.cz/reconstruction_cz.aspx>.

KUCHTOVÁ, Pavla. Majitelé veprína u památníku odmítají likvidaci. *iDnes*, Lety u Písku, 29. 5. 1998 (aktualizace 11. 1. 1999), [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/majitele-veprina-u-pamatniku-odmitaji-likvidaci.A_990111_152153_domaci_noc>.

LIDOVÉ NOVINY. Havel viní Klause kvůli pomníku v Letech. *Lidové noviny*, 17. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/domov/havel-vini-klause-kvuli-pomniku-v-letech.A060117_174456_ln_domov_hlm>.

LIPOLD, Jan. Byl tábor v Letech koncentrákem? Ano i ne. *iDnes*, 31. 3. 1999 [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/byl-tabor-v-letech-koncentrakem-ano-i-ne.A_990331_145225_domaci_pez>.

MAREK, Jaromír. Paroubek nesouhlasí s Klausem, že Lety nebyly koncentrační tábor. *České rádio*, 15. 5. 2005, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://cesky.radio.cz/paroubek-nesouhlasi-s-klaussem-ze-lety-nebyly-koncentracni-tabor-8510004>>.

MAREK, Lukáš. Fiktivní hrdina Pérák se vrací na scénu, pokreslil vepřín v Letech. *iDnes*, 27. 1. 2015, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/ceske-budejovice/zpravy/fiktivni-hrdina-perak-se-vraci-na-scenu.A150127_094412_budejovice-zpravy_mrl#mox-galerie>.

MIHALCO, Zdeněk. Vláda padne dřív než vepřín v Letech. *Aktuálně*, 26. 7. 2006, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://zpravy.aktualne.cz/vlada-padne-driv-nez-veprin-v-letech/r~i:article:203562/>>.

MLYNÁŘÍK, Ján. Emoce kolem tábora v Letech u Písku neutichají. *Rozhlas*, 21. 2. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://plus.rozhlas.cz/emoce-kolem-tabora-v-letech-u-pisku-neutichaji-7833015>>.

Muzeum romské kultury. Výroční zpráva 2007 až 2019. *Rommuz*, [online]. [cit. 3. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.rommuz.cz/cs/o-muzeu/vyrocnizpravy/>>.

Nadační fond obětem holocaustu. Výroční zpráva 2010. *Fondholocaust.cz*, [online]. [cit. 25. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <http://www.fondholocaust.cz/sites/default/files/vyrocnizpravy/vyrocnizprava_nfoh_za_rok_2010.pdf>.

Národní památkový ústav. Hřbitov s památníkem. *Pamatkovykatalog.cz*, © 2015, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://pamatkovykatalog.cz/hrbitov-s-pamatnikem-18963340>>.

NĚMEC, Adam. Nedůstojný vepřín v Letech vyřeší ještě tato vláda, tvrdí Herman. *iDnes*, 1. 8. 2016, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/daniel-herman-romsky-internacni-tabor-lety.A160801_200714_domaci_ane>.

O Nadačním fondu obětem holocaustu. Nadační fond obětem holocaustu, *Fondholocaust.cz*, (nedatováno), [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<http://www.fondholocaust.cz/cs/o-nadacnim-fondu-obetem-holocaustu>>.

PALATA, Luboš. PALATA: Jak česká vláda jednala o vepríně v Letech. *Lidové noviny*, 11. 10. 2010, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.lidovky.cz/nazory/palata-jak-ceska-vlada-jednala-o-veprine-v-letech.A101011_081618_ln_nazory_mev>.

Paměť Romů. *Romea*, © 2016–2021, [online]. [cit. 3. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.pametromu.cz/>>.

PÁNKOVÁ, M. a HOLOVKOVÁ, P. Budování Památníku Hodonín. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, *NPMK.CZ*, 14. 7. 2015, [online]. [24. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.npmk.cz/sites/default/files/tiskove-zpravy/2019-01/prilohy/npmk-budovani-pamatniku-rijen-2015.pdf>>.

PEŇÁS, Jiří. Místo pohlednic z Čech. *Respekt*, 1. 6. 1998, roč. 8, č. 23, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1998/23/misto-pohlednice-z-cech?issueId=480>>.

PETŘÍK, Lukáš. Ohromná ostuda, řekl kníže k věci, která trápí Romy. A Ransdorf mu připomněl tuto nehezkou věc z minulosti. *Parlamentnilisty*, 1. 8. 2014, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Ohromna-ostuda-rekl-knize-k-veci-ktera-trapi-Romy-A-Ransdorf-mu-pripomnel-tuto-nehezkou-vec-z-minulosti-329210>>.

Pietní akt romským obětem nacismu, plakát. Výbor pro odškodnění obětí romského holocaustu. *Rom-sinto.cz*, nedatováno, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.rom-sinto.cz/img/pozvanka.jpg>>.

POKORNÝ, Jakub. Ministři chtějí zabránit pohaně Romů. *iDnes*, 13. 1. 2006, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/ministri-chteji-zabranit-pohane-romu.A060113_093115_domaci_mia>.

POLANSKY, Paul. Kosovo: Poisoned camps for the Gypsies. *New York Times*, 26. 4. 2005, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW:

<<https://www.nytimes.com/2005/04/26/opinion/kosovo-poisoned-camps-for-the-gypsies.html>>.

PV. Jiří Sadílek: Otevřené trestní oznámení na nezákonný odkup velkovýkrmny vepřina v Letech. *Parlamentnílisty*, 4. 11. 2017, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-petice/Jiri-Sadilek-Otevrene-trestni-ozameni-na-nezakonny-odkup-velkovykrmny-veprina-v-Letech-510941>>.

RŮŽIČKA, Čeněk. Tátovi sebrali maringotku a koně. *Romea*, © 2016–2021 [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.pametromu.cz/index.php/26-home/slider/162-ruzicka-cenek-2>>.

Schwarzenberg používal k práci vězně z tábora v Letech. *České národní listy*, nedatováno, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/Schwarzenberg-pouzival-k-praci-vezne-161009.htm>>.

SIMONS, Marlise. Chirac Affirms France's Guilt In Fate of Jews. *New York Times*, 17. 7. 1995, [online]. [cit. 15. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.nytimes.com/1995/07/17/world/chirac-affirms-france-s-guilt-in-fate-of-jews.html>>.

Stálá expozice ČR v Osvětimi. *Památník Terežín*, (nedatováno), [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<https://www.pamatnik-terezin.cz/stala-expozice-cr-v-osvetimi>>.

STRANDBERG, Sarah. Czech Embassy officials not contesting Gypsy death camp. Decorah, Iowa, 23. 6. 1994, roč. 130, č. 25. *Winneshiek County Newspapers Archives*, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://winneshiekcounty.advantage-preservation.com/viewer/?k=paul%20polansky&t=34174&i=t&d=01011857-12312018&m=between&ord=k1&fn=decorah_journal_usa_iowa_decorah_19940623_english_1&df=1&dt=10&cid=2701>.

STRANDBERG, Sarah. Czech-American Center: Polanskys' Spillville tribute. The Decorah Journal. Decorah, Iowa, 6. 2. 1992, roč. 128, č. 5. *Winneshiek County Newspapers Archives*, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://winneshiekcounty.advantage-preservation.com/viewer/?k=paul%20polansky&t=34174&i=t&d=01011857->

12312018&m=between&ord=k1&fn=decorah_journal_usa_iowa_decorah_19920206_english_1&df=1&dt=10&cid=2701>.

STRANDBERG, Sarah. Researcher claims thousands of Gypsies exterminated by Czechs. *The Decorah Journal*. Decorah, Iowa, 5. 5. 1994, roč. 130, č. 18. *Winneshiek County Newspapers Archives*, [online]. [cit. 19. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <[https://winneshiekcounty.advantage-preservation.com/viewer/?k=paul%20polansky&t=34174&i=t&d=01011857-](https://winneshiekcounty.advantage-preservation.com/viewer/?k=paul%20polansky&t=34174&i=t&d=01011857-12312018&m=between&ord=k1&fn=decorah_journal_usa_iowa_decorah_19940505_english_1&df=1&dt=10&cid=2701)

12312018&m=between&ord=k1&fn=decorah_journal_usa_iowa_decorah_19940505_english_1&df=1&dt=10&cid=2701>.

Studio 6 [televizní zprávy]. *ČT 24*, 1. 12. 2011, 08:20, [online]. [cit. 2. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1096902795-studio-6/211411010101201/video/180486>>.

ŠÍDLO, Jindřich a BRABEC, Jan. Konečné řešení na česko-německý způsob. *Respekt*, 1994, roč. 4, č. 40, 3. 10. 1994 (aktualizováno 36. 3. 2016, Zemřel Paul Polansky, který upozornil na romský koncentrační tábor v Letech), [online]. [cit. 2021-06-03]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1994/40/konecne-reseni-na-cesko-nemecky-zpusob?issueId=291>>.

ŠÍDLO, Jindřich. Marný útěk. *Respekt*, 12. 7. 1999, roč. 9, č. 29, [online]. [cit. 18. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1999/29/marny-utek>>.

ŠÍDLO, Jindřich. MF DNES. Vepřín v Letech u Písku zůstává. *iDnes*, 5. 4. 2002, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/veprin-v-letech-u-pisku-zustava.A020404_220332_domaci_pol>.

ŠÍDLO, Jindřich. Ten prasečinec páchne. *Respekt*, 12. 5. 1997 (aktualizace 2. 9. 2016), [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1997/20/ten-prasecinec-pachne>>.

ŠÍDLO, Jindřich. Vyhlazování po Česku. *Respekt*, 12. 5. 1997, roč. 7, č. 20, (aktualizováno 2. 9. 2016, Ten prasečinec páchne) [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/1997/20/ten-prasecinec-pachne>>.

TAUŠOVÁ, Zuzana. Obětem holokaustu Brno postaví krychli. Chce tak uctít Židy i Romy. *iDNES*, 24. 11. 2012, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/brno/zpravy/obetem-holokaustu-brno-postavi-pamatnik-ucti-zidy-i-romy.A121020_1843545_brno-zpravy_taz>.

Tisková zpráva Ceny 6. ročníku Roma Spirit 2016 v České republice. *Nadace Michaela Kocába*, 10. 12. 2016, [online]. [cit. 2. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <<file:///C:/Users/Pet%C3%ADk/Downloads/V%C3%ADce%20informac%C3%AD.pdf>>.

Tiskové zprávy. Den památky obětí holokaustu a předcházení zločinům proti lidskosti 2010-. Nadační fond obětem holokaustu, *Fondholocaust.cz*, (nedatováno), [online]. [cit. 24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<http://www.fondholocaust.cz/cs/tiskove-zpravy?page=1>>.

TŘEŠŇÁK, Petr. Historici rozhodnou o budoucnosti. *Respekt*, 18. 6. 2006 (aktualizováno 2. 9. 2016) roč. 16, č. 25, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/2006/25/historici-rozhodnou-o-budoucnosti>>.

TŘEŠŇÁK, Petr. Václav Klaus má tyfus rád. *Respekt*, 27. 11. 2005, (aktualizováno 2. 9. 2016), roč 15, č. 48, [online]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.respekt.cz/tydenik/2005/48/vaclav-klaus-ma-tyfus-rad>>.

USTOHALOVÁ, Jana. Oběti holokaustu mají po 70 letech v Brně pomník. Obří černou krychli. *iDNES*, 19. 11. 2014, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW: <https://www.idnes.cz/brno/zpravy/pamatnik-holokaustu-v-brne.A140918_2100575_brno-zpravy_mich>.

Veteráni policie české republiky, zapsaný spolek, nedatováno, [online]. [cit. 20. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<https://www.policejniveteran.cz/files/Jak%20vznikl%20t%C3%A1bor%20LETY.pdf>>.

VIII. Kongres ODS. *ods.cz*, 14. 12. 1997, [online], [cit. 2013-02-05]. [cit. 17. 5. 2021]: Dostupné z web archivu WWW: <<https://web.archive.org/web/20140928074320/http://archiv.ods.cz/akce/kongresy/8.kongres/>>.

Výbor pro odškodnění romského holokaustu v České republice, Hořice IČO 67983740. *Obchodní rejstřík firem*, 25. 2. 1998, [online]. [cit. 1. 6. 2021]: Dostupné z WWW:

<<https://rejstrik-firem.kurzy.cz/67983740/vybor-pro-odskodneni-romskeho-holocaustu-v-ceske-republice/>>.

Vznik areálu a expozice Památníku Hodonín u Kunštátu. In: Youtube, 20. 12. 2017, [online]. [24. 5. 2021]. Dostupné z WWW: <<https://www.youtube.com/watch?v=uEFtIHXMe-M>>. Kanál uživatele NPMK J. A. Komenského.

Zaniklý svět, plakát. *Praha5.cz*, 28. 7. 2017, [online]. [cit. 29. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <https://praha5.cz/app/uploads/2017/10/Zanikly_svet_plakat.jpg>.

ZDAŘILOVÁ, Eva. Připomínka 75. výročí transportu Romů z Hodonína u Kunštátu do Osvětimi se poprvé konala v areálu Památníku Hodonín. *Romea*, 20. 8. 2018, [online]. [cit. 23. 5. 2021]: Dostupné z WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/pripominka-75-vyroci-transportu-romu-z-hodonina-u-kunstatu-do-osvetimi-se-poprve-konala-v-arealu-pamatniku-hodonin>>.

Ostatní prameny

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1992, roč. 1, č. 1. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1993, roč. 2, č. 2. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1994, roč. 3, č. 3. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1995, roč. 4, č. 4. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1997, roč. 6, č. 6. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 1998, roč. 7, č. 7. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 2000. roč. 9, č. 9. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 2002-2003, roč. 11-12, č. 11-12. ISSN 1212-0707.

Bulletin Muzea romské kultury. Brno: Muzeum romské kultury, 2004, roč. 13, č. 13. ISSN 1212-0707.

Časopis Terezínská iniciativa. Praha: Terezínská iniciativa, 1991, roč. 1, č. 1.

Časopis Terezínská iniciativa. Praha: Terezínská iniciativa, 2001, roč. 10, č. 20.

Časopis Terezínská iniciativa. Praha: Terezínská iniciativa, 2020, roč. 29, č. 101.

Mladá Fronta Dnes. Rom utíkající před skiny utonul v řece Otavě. 28. 9. 1993. ISSN 1210-1168.

Nová Přítomnost. Praha: 1996, roč. 72, č. 10. ISSN 1805-2924.

Nová Přítomnost. Praha: 1996, roč. 72, č. 7. ISSN 1805-2924.

Nová Přítomnost. Praha: 1996, roč. 72, č. 9. ISSN 1805-2924.

ROMPORTLOVÁ-KOUKOLOVÁ, Marta. Pětašedesátiny Ctibora Nečase. In: Časopis Matice moravské, 1998, roč. 117, č.1. ISSN 0323-052X.

ŠTĚTKA, Václav. Romským dětem je třeba poskytnout nadstandardní péči ve vzdělávání. In: Měsíčník Masarykovi univerzity v Brně, 2005, roč. 2005, č. 2. ISSN 1801-0806.

Terezínské listy. Sborník památníku Terezín. Památník Terezín, 1970. roč. 1, č. 1. ISBN 8070470445 9788070470442.

Večerníky [televizní pořad]. ČT 1, 13. 5. 2003, 17:50.